

De leeftijd van de ridderofficieren tijdens het Vroeg-Romeinse Keizerrijk

(Augustus 27 v.C. – Gallienus 268 n.C.) *

door

DR. H. DEVIJVER

De sociale stratificatie van de legerleiding tijdens het Vroeg-Romeinse keizerrijk was de neerslag van de streng geordende en gelaagde maatschappij zelf uit die periode. Een trits van sociale groepen was betrokken bij het bestuur van het *Imperium*. De keizer bepaalde nauwgezet de plaats van de *uterque ordo*: senatoren en ridders. De vrijgeboren *humiles* – derde stand – kregen heel wat perspectieven in loyale dienst van de keizer.

Vast en zeker was het de taak van de keizer het verlangen naar sociale promotie van het individu of een groep te bevredigen en te kanaliseren. De voedingsbodem van deze drie groepen en vooral de sociale mobiliteit binnen deze trits, zijn even boeiende als complexe problemen. De *expliciete studie* van de *sociale stratificatie en mobiliteit* in de Romeinse keizertijd is eerder recent te noemen¹. De antieke bronnen en de moderne literatuur zouden vanuit deze vraagstelling aan een vernieuwd onderzoek moeten worden onderworpen, aldus H. W. Pleket, in het speciaal nummer van het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 84 (1971), aflevering 2, gewijd aan de studie van de *Sociale stratificatie en mobiliteit in het verleden*, p. 215-251: *Sociale stratificatie en sociale mobiliteit in de Romeinse Keizertijd*.

De belangstelling voor dit domein moge nog blijken uit het thema van één der recente *Colloques Nationaux du Centre National de la Recherche Scientifique*, gehouden te Caen op 25 en 26

* Deze bijdrage is de uitgewerkte tekst van onze lezing op 15.X.72 in de sectie *Klassieke Filologie en Geschiedenis*. Wij danken Prof. Dr. E. de Strijcker (U.F.S.I.A.) en Prof. Dr. E. van 't Dack (K.U.L.) voor hun scherpzinnige en voor ons leerrijke interventies bij de discussie.

1. H. W. Pleket, *Sociale Stratificatie en Sociale Mobiliteit in de Romeinse Keizertijd*, *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 84 (1971) afl. 2, p. 215 nota 1: K. Hopkins, *Elite Mobility in the Roman Empire, Past and Present*, 32 (1965) 12 e.v.; P. R. C. Weaver, *Social Mobility in the early Roman Empire: the evidence of the imperial freedman and slaves, Past and Present*, 37 (1967), p. 3 e.v.; Zie ook T. Reekmans, *Juvenal's Views on Social Change, Ancient Society*, 2 (1971), p. 117-161.

april 1969 : *Recherches sur les structures sociales dans l'Antiquité Classique* (Editions du C.N.R.S., Parijs, 1970) ².

Het weze toegestaan hier ook onze bescheiden bijdrage te vermelden : *Romeinse legerstratificatie*, in *Spiegel Historiae*, 7 (1972), nr. 10, p. 514-522 en nr. 11, p. 590-596.

Het probleem van de leeftijd waarop de leden van de verschillende sociale groepen bepaalde functies bekleedden, is wellicht een aspect van – en innig verweven met – de sociale stratificatie zelf van deze streng-hiërarchisch geordende en gelaagde maatschappij. Dit is stellig de indruk die men krijgt bij de lectuur van de aanbevelingsbrief die Fronto ³ richtte tot keizer Marcus Aurelius om de *libertus* Aridelus een *procuratio* te bezorgen. De passus : *Petit nunc procurationem ex forma suo loco ac iusto tempore* – die H.-G. Pflaum ⁴ als volgt vertaalt : „Il est maintenant candidat à une procuratèle, d'après le texte du règlement, conformément à son rang et à son ancienneté” – laat er dus geen onduidelijkheid over bestaan dat voor de *procuraciones* uitsluitend voor de *liberti* weggelegd, een strenge reglementering bestond. H.-G. Pflaum ⁵ meent in deze passus als het ware een sleuteltekst te ontdekken voor de bevordering van alle Romeinse functionarissen.

Wanneer men het principe *ex forma suo loco ac iusto tempore* toepast op het legercommando, rijzen de volgende vragen : welke was de plaats van iedere sociale klasse in de legerleiding (*suo loco*)? Welke was de leeftijd der onderscheiden officieren (*iusto tempore*)? Was dit alles het resultaat van stricte verordeningen vanwege de keizer (*ex forma*)?

Het promotiesysteem van de *laticlavii* ⁶, de *equites* ⁷ en de

2. Zie vooral in deze bundel opstellen de bijdrage van : B. Dobson, *The Centurionate and social Mobility during the Principate*, p. 99-116.

3. Fronto, *Ad Caesarem*, V, 37, p. 87 (ed. Naber): *Domino meo. Aridelus iste qui tibi litteras reddit, a pueritia me curavit a studio perdicum usque ad seria officia. Libertus vester est; procurabit vobis industrie; est enim homo frugi et sobrius et acer et diligens. Petit nunc procurationem ex forma suo loco ac iusto tempore. Favete ei, Domine, quod poteris. Si formam non cognosces hominis, ubi ad nomen Arideli ventum fuerit, memento a me tibi Aridelum commendatum. Vale Domine dulcissime. Dominam saluta.*

4. H.-G. Pflaum, *Les Procurateurs équestres sous le Haut-Empire romain*, Parijs, 1950, p. 198-199, p. 210.

5. H.-G. Pflaum, *o.c.*, p. 199 : ... Les mots : *petit nunc procurationem ex forma suo loco ac iusto tempore* attestent en effet explicitement l'existence de la hiérarchie romaine pour les procuratèles affranchies. Il ne sera pas trop téméraire de supposer des règlements analogues pour les emplois équestres; p. 211 : ... ce passage de Fronto ..., contient la clef de l'avancement de tous les fonctionnaires romains, tant affranchis qu'équestres et même sénatoriaux,

6. E. Birley, *Senators in the Emperors Service, Proceedings of the British Academy*, XXXIX (1953), p. 197-214.

7. E. Birley, *Beförderungen und Versetzungen im römischen Heere, Carnuntum-Jahrbuch* (1957), p. 3-20.

G. Alföldy, *Die Generalität des römischen Heeres, Bonner Jahrbücher*, 169 (1969),

*humiles-primipilares*⁸ is voldoende bekend door recente opzoekingen zodat een synopsis hier moge volstaan.

I. LATICLAVII – SENATOREN

Bij de senatoren moet men de *onbezoldigde civiele functies*, die teruggaan op de Republikeinse ereambten, de *cursus honorum*, én de *militaire opdrachten* aan de senatoren toevertrouwd door de keizer, onderscheiden.

<i>Civiele functies</i>	<i>Jaarwedde in</i>	<i>Militaire opdrachten</i>
	<i>sestertiën</i>	
1. <i>Vigintivir</i> : lagere functies te Rome uitgeoefend.	80.000 :	<i>Tribunus laticlavius</i> , stond de aanvoerder van het legioen bij als stafofficier ; soms commandant ad interim.
2. <i>Quaestor</i>		
3. <i>Aedilis / Tribunus plebis</i>		
4. <i>Praetor</i>	200.000 :	<i>Legatus Augusti legionis</i> , bevelhebber van het legioen.
	300.000 :	<i>Legatus Augusti pro praetore</i> , gouverneur van keizerlijke provincie met 1 legioen.
5. <i>Proconsul</i> : gouverneur van een senatoriale provincie zonder leger, ontving een jaarwedde van 300.000 sestertiën om discriminatie te vermijden met zijn collega in een keizerlijke provincie.		

p. 233-246 – met overzicht van de bibliografie.

7. E. Birley, *The Equestrian Officers of the Roman Army*, *Durham University Journal*, XI (1949), p. 8-19 – artikel opgenomen in : *Roman Britain and the Roman Army*, Kendal, 1961², p. 133-153 (verzamelde opstellen van E. Birley).

E. Birley, *Alae and Cohortes milliariae, Corolla Memoriae Erich Swoboda dedicata, Römische Forschungen in Niederösterreich*, V (1966), p. 54-67.

H. Devijver, *Het militaire tribunaat der angusticlavii in het Vroeg-Romeinse Keizerrijk (27 v. Chr. - 268 na Chr.)*, (Diss. Dr. Leuven, 1966).

J. Fitz, *Auszeichnungen der Praefekten der Alae Milliariae, Klio*, 52 (1970), p. 99-106.

8. B. Dobson, *The Centurionate ...*, zie voetnoot 2.

B. Dobson, *The Primipilares of the Roman Army*, (Diss. Ph. D., Durham, 1955) – verschijnt kortelings in *Epigraphische Studien, Die Primipilares des römischen Heeres*.

B. Dobson-D. J. Breeze, *The Rome Cohorts and the legionary Centurionate, Epigraphische Studien*, 8 (1969), p. 100-124.

E. Birley, *Promotions and Transfers in the Roman Army. II. The Centurionate, Carnuntum-Jahrbuch* (1963/64), p. 21-33.

6. *Consul* 500.000 : *Legatus Augusti pro praetore*, gouverneur van keizerlijke provincie met meer dan 1 legioen ; de *legati legionis* stonden onder zijn bevel.
7. *Proconsul* van de senatoriale provincie Asia of Africa ; jaarwedde 1.000.000.

II. EQUITES

1. *Militia prima* : (40.000) – *praefectus cohortis quingenariae* : het bevel over een eenheid van 500 infanteristen-*provinciales*.
– *tribunus cohortis voluntariorum civium Romanorum* : cohortes oorspronkelijk geleverd door Italici.
2. *Militia secunda* : (50.000) – *tribunus angusticlavius legionis* : vijf per legioen, stafofficieren met eerder administratieve opdrachten.
– *tribunus cohortis milliariae* : het bevel over een eenheid van 1.000 infanteristen-*provinciales*.
3. *Militia tertia* : (60.000) – *praefectus alae quingenariae* : het bevel over een eenheid van 500 cavaleristen-*provinciales*.
4. *Militia quarta* : (80.000) – *praefectus alae milliariae* : het bevel over een eenheid van 1000 cavaleristen-*provinciales*.

De *militiae equestres* waren geen vaste dienstverbintenis. Hun bekleeders keerden na elke graad tot de burgerstaat terug. Een overgang naar de keizerlijke administratie was mogelijk : *procurator sexagenarius* (60.000), *procurator centenarius* (100.000), *procurator ducentarius* (200.000). Ook de hogere *praefecturae* : *a rationibus*, *vigilum*, *annonae* (300.000), *Aegypti* (500.000) stonden voor hen open. De *praefectura praetorio* (1.000.000) viel hun eerder zelden te beurt.

III. PRIMIPILARES

- 30.000 – *centurio* : 59 in aantal + 1 *primus pilus*, onderofficieren (elk legioen telde 10 *cohortes*, 30 *manipuli*, 60 *centuriae*); de hoogste in rang was de aanvoerder van de eerste *centuria* van de eerste cohorte in het legioen en voerde de titel :
- 60.000 – *primus pilus* : hij was de 'beste soldaat' van het legioen en voerde het bevel over 'de eerste cohorte.
- 80.000 – *tribunus cohortis vigilum* : commando over een eenheid van de brandweer te Rome.
- of
- *praefectus castrorum* : kampcommandant belast met de organisatie van het kampeven.

- 100.000 – *tribunus cohortis urbanae* : commando over een eenheid van de stadspolitie te Rome.
 120.000 – *tribunus cohortis praetoriae* : commando over een eenheid van de keizerlijke lijfwacht.
 – *primus pilus iterum* : technisch bevelhebber van een legioen.

De verdere voornaamste mogelijkheden in de administratie en vooral de hogere commando's waren : *procurator ducenarius* (200.000), *praefectus a rationibus, vigilum, annonae* (300.000), *praefectus Aegypti* (500.000), *praefectus praetorio* (1.000.000).

Uit de voorgaande schema's blijkt duidelijk dat de plaats van elke sociale groep in de leiding van het leger bepaald was.

Voor de leeftijd der officieren moeten we bovendien het onderzoek opsplitsen per sociale groep.

I. LATICLAVII – SENATOREN

De nawerking van de Republikeinse *lex Villia annalis*⁹ tijdens het Principaat werd grondig onderzocht door J. Morris¹⁰, zodat we hier slechts de resultaten van dit onderzoek mededelen¹¹ : „The normal pattern of a senator's cursus was quaestor at 24, praetor at 29, consul about 40 ; the consulate might be expected some fifteen or sixteen years after the *quaestura*, ten or eleven after the *praetura* ; men who held their *quaestura* at an older age than 24 observed the same intervals, holding their *praetura* and *consulate* correspondingly later, save in so far as the *ius liberorum* advanced them a year or two.” Dus :

- *Tribunus laticlavius* : tussen 16 en 24 jaar
- *Quaestor* : 24 jaar
- *Praetor* : 29 jaar
- *Consul* : ca. 40 jaar.

II. DE PRIMIPILARES

De normale minimum-leeftijd om het primipilaat te bereiken lag vermoedelijk om en bij de 50 jaar¹². *Centuriones* die vroeger promoveerden tot *primus pilus*, en aldus werden opgenomen in de *ordo equester*, lijken eerder uitzonderingen te zijn.

9. Livius, XL, 44 ; cfr. Th. Mommsen, *Droit publ. rom.*, II, p. 184, I ; H.-G. Pflaum, *o.c.*, p. 210.

10. J. Morris, *Leges Annales under the Principate*, 1. *Legal and Constitutional*, *Listy Filologické*, 87 (1964), p. 316-377.

J. Morris, *Leges Annales under the Principate*, *Political Effects*, *Listy Filologické*, 88 (1965), p. 22-31.

11. J. Morris, I, p. 335-336.

12. B. Dobson, *The Centurionate ...*, p. 102.

De *centurio* diende vaak tot aan zijn dood¹³ of tot ziekte of zware verwondingen hem ongeschikt maakten voor de dienst. Velen bereikten pas het centurionaat na 15 of 20 jaar dienst. In het centurionaat zelf werden vervolgens 20 of meer dienstjaren genoteerd zodat de hoge leeftijd van de *primus pilus* ons geenszins mag verwonderen. De *centurio* die voldoende lang in leven bleef, had slechts 50 pct. kans om het primipilaat te bereiken.

III. DE EQUITES

Voor de *ridderofficieren* bestond, naar het schijnt, geen enkele wettelijke bepaling betreffende de leeftijd. H.-G. Pflaum¹⁴ meent dat dit ook het geval was voor de *procuratoren* in het algemeen en dat de leeftijd van een procurator in feite bepaald werd door de functies die hij voordien had bekleed. Immers ridderofficieren, primipilares en burgers-specialisten hadden toegang tot de *procuraciones*.

Ook leidden verschillende wegen tot de *militiae equestres*, zodat men bij een onderzoek naar de leeftijd zal trachten te achterhalen via welk kanaal de ridder tot de *militiae* kwam. Twee voorname voedingsbodems waren de municipale elite der steden en de zonen van *primipilares*.

Het promotiesysteem der *militiae equestres* was gericht op een strenge selectie. Het piramidale concept van de *militiae* zorgde hiervoor :

Militia IV :	9 posten
Militia III :	90 posten
Militia II :	180 posten
Militia I :	270 posten

Hierbij houde men rekening met het feit dat de ridderofficier geen vaste dienstverbintenis had en na elke graad tot de burgerstaat terugkeerde¹⁵. Een verdere promotie hing af van de gunstige rapporten die de *ab epistulis*¹⁶ te Rome ontving vanwege de oversten van de ridderofficier, en van de vacatures in de volgende

13. B. Dobson, *The Centurionate ...*, p. 102 : It may be noted that for ordinary soldiers death during service has been estimated at 50 %,

14. H.-G. Pflaum, *o.c.*, p. 210 : Aucun règlement analogue au contraire ne régit les nominations des procurateurs. La raison en est dans les antécédents si divers des membres de la hiérarchie équestre. Leur cursus n'est pas à voie unique comme celui des sénateurs ; il y a une multitude d'accès et le développement des filières diffère en conséquence. Aussi des résultats tangibles ne seront-ils obtenus que si on se laisse guider par les divers types de recrutement précédemment distingués.

15. E. Birley, *Roman Britain and the Roman Army*, p. 133-153.

16. Statius, *Silvae*, 5, 1, 94-99.

graad. Zo zag de ridderofficier vaak na 3 jaar¹⁷ – wat de gemiddelde duur van één *militia* was – of 6 jaar zijn loopbaan noodgedwongen afgebroken.

Het tribunaat in een legioen was vaak een eerder administratieve opdracht, zodat kandidaten met administratieve aanleg¹⁸ werden toegelaten zonder de voorafgaande *militia prima* te hebben bekleed. Zij waren dan ook meestal tevreden met deze éne *militia*¹⁹.

De voedingsbodem en het promotiesysteem der *militiae equestres* alsmede de speciale status van de *tribunatus legionis* zijn factoren die belangwekkend kunnen zijn bij de studie van de leeftijd van deze officieren.

E. Birley²⁰ en H.-G. Pflaum²¹ hebben reeds gereageerd tegen de vroeger algemeen verspreide mening dat de ridderofficieren jongelui waren die een paar jaar legerdienst beschouwden als een sinecure²².

E. Birley²³ duidde wel de krachtlijnen aan van het onderzoek, doch diepte het thema niet uit. H.-G. Pflaum²⁴ bestudeerde enkel het probleem vanuit het standpunt van de procuratoren.

* * *

Het onderzoek naar de leeftijd zal in grote mate steunen op epigrafische documenten en vooral zullen de *tituli sepulcrales* ongemeen belangwekkend zijn, althans voor zover zij de leeftijd vermelden van de overleden officier. De gewoonte op het grafschrift de leeftijd van de overledene en zijn dienstjaren aan te duiden was algemeen verspreid bij de centuriones en de soldaten. Bij de ridderofficieren wordt de leeftijd eerder zelden aangegeven. Tijdens de Iulisch-Claudische dynastie worden uitzonderlijk ook de dienstjaren van de *equites* vermeld. Een grafschrift echter dat werd opgericht in de woonplaats van de officier, vele jaren na zijn dienst, zal men met omzichtigheid interpreteren om de leeftijd

17. H. Devijver, *The Career of M. Porcius Narbonensis, Ancient Society*, 3 (1972), p. 190 en voetnoot 2; cfr. H. Devijver, *Suétone, Claude, 25, et les milices équestres, Ancient Society*, 1 (1970), p. 78-79.

18. H. Devijver, *Die Aufgabe eines Offiziers im römischen Heer. Kommentar zu Aemilius Macer, Dig., XLIX, XVI, 12, 2, Studia Hellenistica*, 16 (1968), p. 23-37.

19. Cfr. *L. Iunius Moderatus Columella*, trib. mil. leg. VI ferratae (Syria) (ILS 2923 = CIL IX 235). *PIR IV*², p. 340, nr. 779: *Ampliores dignitatis gradus adipisci non conatus est et se studio agri culturae mandavit ipse 1 praef. 10.*

20. E. Birley, *o.c.*, p. 135-137.

21. H.-G. Pflaum, *o.c.*, p. 210-212.

22. Van Dale, *Nieuw Handwoordenboek der Nederlandse Taal*, 1956, s.v. *sinecure*: bezoldigd ambt waaraan geen ambtsbezigeden verbonden zijn; zeer makkelijk en voordelig ambt.

23. E. Birley, *l.l.*

24. H.-G. Pflaum, *l.l.*

van de officier in functie te achterhalen. Het geeft alleen een *terminus ante quem*.

Verder is onze kennis van de officieren in het algemeen uitermate lacuneus. In ons doctoraal proefschrift²⁵ maakten wij bij wijze van voorbeeld een berekening voor de periode van *Antoninus Pius* (138-161). Hieruit bleek dat van de 1300 à 1500 *tribuni angusticlavii* die tijdens deze periode fungeerden, we er slechts 4,28 pct. kennen. Deze periode was dan nog, in vergelijking met andere decennia, rijk aan bronnenmateriaal.

Ons huidige prosopografisch onderzoek, voor het geheel der *militiae equestres* én voor een periode van ongeveer drie eeuwen (Augustus - Gallienus), telt iets meer dan 2000 nummers. Wanneer men bedenkt dat tijdens de regering van Antoninus Pius alleen al 1300 à 1500 *tribuni angusticlavii* in dienst waren, blijkt nogmaals overduidelijk welke lacunes er zijn wegens een tekort aan bronnen.

Het is derhalve evident dat onze documentatie een al te smalle basis oplevert voor statistische, biometrische opzoekingen.

Naast de *tituli sepulcrales* van de officieren zelf, verzamelden we ook deze van hun echtgenoten, kinderen, en *alumni*, voor zover deze opschriften natuurlijk de leeftijd van deze laatsten aanduiden.

De leeftijd van *C. Plinius Secundus* en *P. Helvius Pertinax* kan uit de literaire bronnen worden afgeleid.

OVERZICHT VAN DE DOCUMENTATIE

I. *Tituli sepulcrales van ridderofficieren* (+ titulus honorarius van P. Aelius Tiro)

1. Ael(ius) Carus
CIL III 15188, 2 ; cf. AE 1962, 110 (grafschrift ; Aelia Statuta Ael(io) Caro coniugi bene merenti) Mantissa, Pannonia Superior.

trib(unus) mil(itum) leg(ionis) [XXX] Ulp(iae) Germ(aniae) Infer(ioris):

Castra Vetera, Germania Inferior ; derde eeuw.

E. Ritterling, *Fasti des römischen Deutschlands unter dem Prinzipat*, p. 131.

qui vix(it) annis LIII

Mantissa, Pannonia Superior ; cf. E. Birley, *Epigraphische Studien*, 8 (1969), p. 82, 76.

25. H. Devijver, *Het militaire tribunaat ...*, I, p. XLI-XLIII.

2. P. Ae(lius) P. f. Pal(atina) Tiro
H.-G. Pflaum, *Syria*, XXX (1954), p. 307 *ad* CIL XIV 2947
= ILS 2749 (titulus honorarius) Praeneste, Latium, Italia.

salius arcis Albanae

- a. quem Imp(erator) Caes(ar) [Commodus] Antoninus Aug(ustus) Pius [Felix] Germ(anicus) Sarm(aticus) Britt(annicus) agentem aetatis annum XIII militia prima praefecturae equit(um) Brauconum D (i.e. quingenarius) exornare dignatus est :
sc. praefectus numeri quingenarii equitum Brauconum ; Tiro voerde het bevel over een numerus en niet over een ala zoals Th. Mommsen voorstelde : EE IV, p. 199 ; *Staatsrecht*, III. p. 547, n. 2 ; cf. C. Cichorius, *RE* I (1894) *ala*, 1234-1235 ; A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, 1967², p. 131 ; E. Birley, *Roman Britain and the Roman Army*, p. 135-137 ; Commodus.

dec(reto) dec(urionum) ; Blandus pater pro amore civitatis summam et sumptum omnem rei p(ublicae) remisit

Italicus, Praeneste, Latium.

3. C. Antestius C. f. V[o]t(uria) Sever[us]
CIL XIII 6812 (grafschrift ; Antestii Fortunatus et Cecilius faciendum curaverunt) Mogontiacum, Germania Superior.

praef(ectus) fabr(um) :

cf. E. Sander, *Bonner Jahrbücher*, 162 (1962), p. 141, n. 12.

- a. praef(ectus) coh(ortis) [I of II] Bituricum (*sic*) :
sc. Biturigum ; Germania Superior ; na het jaar 71, Flavische periode ; cf. E. Stein, *Die kaiserlichen Beamten*, p. 171 ; p. 184, n. 186 ; E. Ritterling, *Fasti des römischen Deutschlands*, p. 133 ; C. Cichorius, *RE* IV (1901) *cohors*, 254-255.
- b. praef(ectus) coh(ortis) [II] Cyren(aicae) :
sc. cohors Augusta equitata ; Germania Superior ; E. Stein, *o.c.*, p. 185, n. 194 ; E. Ritterling, *o.c.*, p. 133 ; C. Cichorius, *RE* IV (1901) *cohors*, 277-278.
- c. trib(unus) mil(itum) leg(ionis) [X]III [G(eminae) M(artiae)] v(icticris) :
Germania Superior ; E. Ritterling, *RE* XII (1925) *legio*, 1555 ; E. Stein, *o.c.*, p. 185 ; E. Ritterling, *Fasti des römischen Deutschlands*, p. 133 ; E. Birley (mondelinge mededeling) stelde voor : trib. mil. leg. [XXII Prim(igeniae)], ten tijde van Traianus in Germania Superior.

vixit annos XXXXVI

Italicus ; Antestius was een Italisch *nomen gentilicium*, kwam eerder zelden voor bij *provinciales* ; het *cognomen* Severus kwam overal voor, doch kende een sterke verbreiding in Italia ; de *tribus Voturia* wordt buiten Italia niet aangetroffen. (W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin 1904, p. 124 ; I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, p. 256 ; W. Kubitschek, *Imperium Romanum tributim descriptum*, 1889, s.v. Voturia ; G. Alföldy, *Beiträge zur Namenforschung*, Beiheft 4 (1969), p. 58-59, p. 295).

4. P. Anto(nius)

CIL III 1474 (grafschrift) Sarmizegetusa, Dacia.

tri(bunus) co[h(ortis)] III De[l]ma[t]arum :

Media, Dacia ; derde eeuw.

C. Cichorius, *RE* IV (1901) *cobors*, 282-283.

vix(it) ann(is) XXXIII

Sarmizegetusa, Dacia ; cf. E. Birley, *Epigraphische Studien*, 8 (1969), p. 82 ; in hetzelfde grafschrift worden vermeld P. Antonius Victor mil(es) leg(ionis) VI Victricis frum(entarius) vix(it) ann(is) XVIII en P. Anto(nius) Super infelix pater.

5. T. Aurelius Calpurnianus Apollonides

IGR III 41 = CIG II 3751 (amicus dedicavit) Nicaea, Bithynia.

IGR I 1107 = ILS 8850 = SB I 173 (grafschrift) Sinbellaouin (Mendes), Aegyptus Inferior.

H.-G. Pflaum, *Carrières procuratoriennes*, nr. 268 ; *PIR* I², p. 297, nr. 1471 ; A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 113.

a. χιλίαρχος λεγ(ιώνος) ιδ' Γεμίνης

= tribunus legionis XIII Geminae :

Brigetio, Pannonia Superior ; A. Mócsy, *RE* Suppl. IX (1962) *Pannonia*, 616.

b. χιλίαρχος λεγ(ιώνος) γ' Γεμίνης

= tribunus legionis XIII Geminae :

Dacia ; E. Ritterling, *RE* XII (1925) *legio*, 1365-1366 ; ten tijde van Septimius Severus.

ἐπίτροπος τῶν Σεβ(αστῶν) ἐπαρχείας Γαλλίας Ἀκουιτανικῆς ἐπὶ κήρσων

= procurator Augustorum Galliae Aquitanicae ad census (sexagenarius) ;

ἐπίτροπος Μοισίας τῆς κάτω, ἐπίτροπος ἐπαρχείας Θρακῆς
 = procurator Moesiae Inferioris item Thraciae (centenarius);
 ἐπί(τροπος) δουκ(ηνάριος) ἐπαρχείας Δαλματίας καὶ Ἱστρίας, ἐπίτρο-
 (πος) δουκηνάριος Ἀλεξανδρείας τοῦ ἰδίου λόγον
 = procurator ducenarius Dalmatiae et Histriae, procurator duce-
 narius idiu logu Alexandriae et Aegypti.
 ζήσας ἔτη νέ'
 = vixit annos LV

Nicaea, Bithynia ; cf. H.-G. Pflaum, *l.l.*

6. M. Aurelius Festinus

CIL VI 2485 (grafschrift) Roma.

a. veteranus ex cohorte III praetoria Aug(ustorum) nn(ostrorum)

b. militie petitor :
 Derde eeuw.

vixit annis XLII me(n)s(ibus) VII

Italicus, Roma ? Cf. E. Birley, *Epigraphische Studien*, 8 (1969),
 p. 76 ; I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, p. 221.

7. Aur(elius) Gallus

CIL XI 705 (grafschrift ; Aur(elia) Amma coniugi karissimo,
 cum Gallita filia et Laeta socera nationis utrisque Dardaniae
 titulum posuerunt) Bononia, Regio VIII, Italia.

trib(unus) leg(ionis) VII Cl(audiae), qui in bello Thracico acie
 desideratus fuit :

Derde eeuw ; cf. E. Ritterling, *RE* XII (1925) *legio*, 1625 ; cf.
 adnot. CIL XI 705 : a. 194, quo legio VII Claudia ex Moesia
 Superiore discessit in Byzantium in Thracia oppugnaret ; obloqui-
 tur Mommsen bellum hoc contra Pescennium Nigrum gestum
 appellari non potuisse Thracicum.

vixit ann(os) XL

Italicus, Bononia, Regio VIII.

8. Aur[el]ius Maximus

CIL III 14927 = AE 1899, 159 = ILS 7521 (grafschrift ;
 opgericht door : Papir[iu]s Maximinu[s] et] a Maxim[a]
 ...) Tragurium, ad Salonam, Dalmatia.

a militiis :
 Tweede/derde eeuw.

Negotiat[or] cele[be]rrimus, qu[i vi]x(it) ann(os) [pl]us minus ...

Origo ? Cf. G. Alföldy, *Beiträge zur Namenforschung*, Beiheft 4 (1969), p. 46, 242-243.

9. [M.] Aurelius M. f. [R]omanus
CIL VIII 2762 (grafschrift ; Aelia Filonice uxor et heres marito piissimo una cum filiis fecerunt) Lambaesis, Numidia.

trib(unus) mil(itum) leg(ionis) III Au[gustae] :
Lambaesis, Numidia ; E. Ritterling, *RE* XII (1925) *legio*, 1502 ;
niet vóór de tweede helft van de tweede eeuw.

vixit ann(os) XXXVIII men(ses) II

Origo ? Cf. I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, p. 182 ; G. Alföldy, *Beiträge zur Namenforschung*, Beiheft 4 (1969), p. 283.

10. M. Aur(elius) M. f. Secundinus, natus Pannonio [...]
CIL VI 2488 (grafschrift) Roma, Italia.

a. veteranus Augusti nostri ex cohorte III praetoria

b. militiae petitor [.....] :
Derde eeuw.

qui vixit annis XL m(ense) I d(iebus) IIII ...

Pannonia ; cf. E. Birley, *Epigraphische Studien* 8 (1969), p. 76 ; I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, p. 292 ; G. Alföldy, *Beiträge zur Namenforschung*, Beiheft 4 (1969), p. 290.

11. Sex. Caecil(ius) Ianuarius
CIL VI 3495 (grafschrift ; per omnia bono viro in terram se vivam (*sic*) et hoc loco poni volenti fieri curaver(unt) Novia Sophia mater et Caecilii Terentianus et Sophos fratri pientissimo et rarissimo) Roma, Italia.

equ(ues) R(omanus)

a. IV (quattuor) mil(itiae) :
Derde eeuw.

vixit annis XXXXII mensibus XI dieb(us) XXI

Africanus ? Cf. E. Birley, *Corolla E. Swoboda* (1966), p. 54-67.

12. P. Caecili(us) Vallianus
CIL XI 3800 (grafschrift) Veii, Regio VII, Italia.

a militi(i)s :
einde tweede eeuw of later.

vixit ann(os) LXIII

Italicus, Veii, Regio VII ; cf. W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, p. 75 ; I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, p. 158.

13. M. Cascellius [...]
CIL VIII 15871 (grafschrift) Sicca, Africa Proconsularis.

[praef(ectus)] equitum :
tweede eeuw ?

vixit [annis ...]

Africanus ? Cf. alii Cascellii, CIL VIII 18273, 18062, 3512.

- Ti. Claudius Ti. f. [...]
AE 1920, 19.

Zie : 17. Ti. Claudius Ti. f. Quir(ina) Hispanus
St. Gsell, *ILA I* 2194.

14. Cl̄a[udius (?)] Aelia[nus]
G. Alföldy, *Die Hilfstruppen der römischen Provinz Germania Inferior (Epigraphische Studien 6)*, 1968, nr. 108 ad CIL XIII 8699 (grafschrift) Bedburg, Germania Inferior.

prae(fectus) coh(ortis) II [c(ivium) R(omanorum)] :
Germania Inferior ; derde eeuw ; cf. G. Alföldy, *l.l.* ; C. Cichorius, *RE IV* (1901) *Cohors*, 271-272 ; E. Stein, *Die kaiserlichen Beamten*, p. 133 : unbekante coh. II ; E. Ritterling, *Fasti des römischen Deutschlands*, p. 151.

quem genuit terra Mauretania[e], p(— ?) obruit terra [Germaniae ?]

Mauretania ; cf. G. Alföldy, *l.l.*

15. Tib. Cl(audius) Tib. fil. Antoninus
CIL XIV 162 (grafschrift) Ostia, Latium, Italia.

praef(ectus) cohort(is) V Ulpiae Petreorum :

cf. C. Cichorius, *RE* IV (1901) *Cohors*, 324-325 ; cf. *CIL* III 600 ; waar had de cohors haar garnizoen ?
Tweede eeuw ?

qui vixit annis XXI mensibus VI diebus II

Origo ? Cf. I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, p. 161 ; W. Pape - G. E. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, p. 102 ; W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, p. 124.

16. Ti. Claudius Claudianus

CIL VI 2606 = *CIL* XIV 2429 = *ILS* 2758 (grafschrift)
Roma, Italia.

eq(ues) Rom(anus)

a. mil(itiae) petit(or):
Derde eeuw.

sapiens et innocens adulescens, qui vixit annos XXIII menses
VIII dies VIII

Roma ? Italicus ; Claudius Ingenuus, centurio cohortis VI prae-
toriae, pater.

17. Ti. Claudius Ti. f. Quir(ina) Hispanus

St. Gsell, *ILA* I 2194 ad *AE* 1920, 19 (grafschrift) Madauros,
Numidia.

flam(en) p[e]rp(etuus);

prae[f(ectus) f]abr(um), scr(iba) [q(uaestorius)], trib(unus)
mil(itum) leg(ionis) III Aug(ustae):

Africa ; E. Ritterling, *RE* XII (1925) *legio*, 1502, tweede of derde
eeuw ; M. G. Jarrett, *Historia* XII (1963), p. 221, n. 108 (ii),
einde eerste - begin tweede eeuw.

vixit annis XXX[X of V]III h(ic) s(epultus) est

Madauros, Numidia ; cf. R. Duncan-Jones, *Papers British
School Rome*, XXXV, N.S. XXII (1967), p. 169, nr. 49 ;
M. G. Jarrett, *Historia* XII (1963), p. 221, n. 108 (ii).

18. Cl(audius) Tyrannus

CIL III 10329 = 180* (grafschrift) Vetus Salina, Pannonia
Inferior.

E. Birley, *Corolla E. Swoboda* (1966), p. 54-67.

- a. trib(unus) leg(ionis) XVI F(laviae) F(irmae):
Syria ; E. Ritterling, *RE* XII (1925) *legio*, 1366.
- b. trib(unus) coh(ortis) III Bat(avorum):
Vetus Salina, Pannonia Inferior ; A. Mócsy, *RE Suppl.* IX (1962) *Pannonia*, 252-253.
Tweede eeuw.
Ulp(ia) Saturnina coniugi pientissimo et Cl(audius) Concordianus
eq(ues) R(omanus) patri desid(eratissimo)

Ephesus, Asia ? Cf. E. Birley, *l.l.*

19. C. Cornelius C. f. Papir(ia) Flaccus
St. Gsell, *ILA* I 1335 = *CIL* VIII 4879 (grafschrift) Thubursicu, Numidia.

- a. praef(ectus) coh(ortis) I Musulam(iorum) in Maur(etania):
C. Cichorius, *RE* IV (1901) *cohors*, 317 ; tweede eeuw ? cf. *AE* 1939, 126 ; *AE* 1927, 44 ; *AE* 1959, 90.
II vir desig(natus):
Thubursicu, Numidia.
pius vixit ann(is) XXXV, h(ic) s(epultus) e(st)

Thubursicu, Numidia ; R. Duncan-Jones, *Papers British School Rome*, XXXV, N.S. XXII (1967), p. 155, p. 170, nr. 52.

20. Cornelius Qu[.....]
CIL VI 3514 (grafschrift) Roma, Italia.

- praef(ectus) alae II [Astu]rum :
Britannia ; derde eeuw ?
qui vix(it) a[nn(os)] LXVI m(enses) VIII d(ies) X[....],
Caninia Flio coniugi b(ene) m(erenti)

Origo ?

21. T. Crustidius T. f. Fab(ia) Briso
CIL VI 3516 (grafschrift) Roma, Italia.

- praef(ectus) equit(um):
ten tijde van Augustus ; laticlavus ; cf. adnot. ad *CIL* VI 3516 :
Crustidius cum adulescens praefectura equitum functus sit, senatorium cursum honorum videtur auspicaturus fuisse.
vixit ann(os) XIX, ex testamento pro parte dimidia

Origo ? Italicus.

22. [...⁵...] Crescens Licinianus, domo Maurit(ania)
M. Bormann, *Der römische Limes in Oesterreich*, V, VI, p. 139
= AE 1905, 240; cf. F. Hild, *Supplementum epigraphicum
zu CIL III. Das pannonische Niederösterreich, Burgenland
und Wien (1902-1968)*, (diss. Wenen 1968), CIL III 162
(grafschrift) Carnuntum, Pannonia Superior.

[trib(unus) c]oh(ortis) XVIII Vol(untariorum):
scil. coh. XVIII Vol. c.R.; Carnuntum, Pannonia Superior; A.
Mócsy, *RE Suppl.* IX (1962) *Pannonia*, 624; deze eenheid was
in Mauretania in de jaren 149/150, waarschijnlijk kwam Crescens
samen met de cohors naar Pannonia; als tribunus vervulde
Crescens de militia prima; cf. CIL III 6302, 8162 = ILS 2606.

[vixit] an(nos) X[L]V. Abudia Murinilla uxor [vi(iva)] f(ecit)

Domo Maurit(ania); cf. I. Kajanto, *The Latin Cognomina*,
p. 148; G. Alföldy, *Beiträge zur Namenforschung*, Beiheft 4
(1969), p. 231; A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien
bis zu dem Markomannenkriegen*, Budapest 1959, p. 139,
nr. 155, 10.

23. [E] of [Si (?)]burrenus Ti. f. Vo[l(tinia) F]irmus
CIL III 646 (grafschrift) Philippi, Macedonia.

praef(ectus) fabru[m] ann(is) XX mens(ibus) [...]:
eerste helft eerste eeuw?

Philippi, Macedonia, ad tribum Voltiniam pertinebat; de
dedicanten van het grafschrift waren: [...]irminae ann[... ?]
[E]burrenus Ti. Iu[...] [tr(ibunus)] mil(itum) bis, p[ae]f-
f(ectus) coh(ortis) [...].

24. Q. Etuvius Sex. f. Vol(tinia) Capreolus, domo Vienna
ILS 9090 = AE 1902, 41 (grafschrift) Aquileia, Venetia.

a. miles leg(ionis) IIII Scyt(hicae) ann(os) IIII :
Macedonia; E. Ritterling, *RE* XII (1925) *legio*, 1362-1363 ;
cf. ILS 9090 adnot.: apparet Capreolum militem factum esse,
cum esset annorum viginti.

b. eques ann(os) X

c. cent(urio) ann(os) XXI :
cf. B. Dobson - D. J. Breeze, *Epigraphische Studien* 8 (1969),
p. 102.

d. praef(ectus) coh(ortis) II Thrac(um) in Germ(ania) ann(os) V :
Iulisch-Claudische dynastie; E. Ritterling, *Fasti des römischen
Deutschlands*, p. 138; E. Stein, *Die kaiserlichen Beamten*, p. 215;

G. Alföldy, *Epigraphische Studien* 6 (1968), p. 72 en nr. 155 ; misschien was deze cohors II Thrac. dezelfde als de cohors II Thrac eq. die in het jaar 103 in Britannia kampeerde.

vixit ann(os) LX

Domo Vienna, Gallia Narbonensis ; cf. G. Alföldy, *Beiträge zur Namenforschung*, Beiheft 4 (1969), p. 84 : Q. Euvius Q.f. Tro(mentina) Capreolus, CIL III 9052, Salona, Dalmatia : „wohl Norditaliker” ; cf. I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, p. 326.

25. P. Furius Rusticus

CIL VIII 2766 = ILS 2762 (grafschrift) Lambaesis, Numidia.

a. praef(ectus) coh(ortis) p(rimae) Astu(rum) prov(inviae) Brit(tanniae) Infer(ioris) :

begin derde eeuw ; C. Cichorius, *RE* IV (1904) *cohors*, 245-246 : waarschijnlijk gaat het hier om de cohors II Asturum.

b. trib(unus) mil(itum) leg(ionis) III Aug(ustae) p(iae) v(indicis) :

Lambaesis, Numidia ; E. Ritterling, *RE* XII (1925) *legio*, 1502.

vix(it) ann(os) XL. P. Furius Rusticus pater filio karissimo fecit

Numidia, Lambaesis ?

26. Gordius H[—]

CIL III 370 (grafschrift) Manijaskale, Mysia.

A [---] / Aedv[---] / Hispano[rum cui] / praerat Gordius H[---] / natus annorum XXX / hic situs est

voerde Gordius het bevel over een ala of een cohors Hispanorum ? Tweede/derde eeuw ?

Origo ? Het *nomen gentilicium* Gordius komt eerder zelden voor ; onder de vorm Cordius was het verbreid in Italia ; provinciales droegen het eerder zelden ; cf. W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, p. 68 ; G. Alföldy, *Beiträge zur Namenforschung*, Beiheft 4 (1969), p. 77, p. 88.

27. C. Herennius M. f. Quir(ina) Festus

AE 1921, 21 (grafschrift) Thubursica, Numidia.

veteranus leg(ionis) X Fretensis honesta dimissione dimissus,
praefectus tironum in Mauretania,
praefectus iuventutis II virum bis,

vixit annis LXXV, h(ic) s(epultus) e(st)

C. Herennius werd hier volledigheidshalve opgenomen, doch als *praefectus tironum* behoorde hij wellicht niet tot de *militiae equestres*.

28. Q. Herennius L. f. Arn(ensis) Martialis
CIL VIII 20685 = AE 1892, 46 (grafschrift) Saldae, Mauretania Sitifensis.

equo p(ublico) exorn(atus)

vixit annis XXXVII in tribunatu decessit, h(ic) s(epultus) e(st)
Tweede/derde eeuw.

Saldae, Mauretania Caesariensis, behoorde tot de *tribus Arnensis*.

29. C. Iulius C. f. Thevest(e) Corinthianus
CIL III 1193 = ILS 2746 (grafschrift) Apulum, Dacia.

E. Birley, *Corolla E. Swoboda* (1966), p. 54-67; M. G. Jarrett, *Historia*, XII (1963), p. 213 not. (iii); H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes*, p. 492; R. Saxer, *Epigraphische Studien*, 1 (1967), nr. 65, p. 35.

- a. praef(ectus) coh(ortis) VII Gall(orum):
Syria; C. Cichorius, *RE* IV (1901) *cohors* 292; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen*, p. 141-142; cfr. W. Hüttel, *Antoninus Pius*, p. 247 not. 73.
- b. tribun(us) coh(ortis) I Britt(onum):
cohors milliaria; Dacia Porolissensis; C. Cichorius, *RE* IV (1901) *cohors* 262; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen*, p. 106-107.
- b. item vexil(lationis) Dacor(um) Parthic(ae) (ex Dacia contra Parthos), cui ob virtute sua (sic) sacratissimi imper(atores) coronam muralem hastam puram et vex[il]lum argent(o) insignem dederunt:
cfr. W. Wagner, *o.c.*, p. 141; a. 161.
- c. praef(ectus) alae Campag(onum)
- d. idem (alae) (milliariae):
E. Birley, *l.l.*: the omission of the unit's name surely implying that at that time there was only such *ala* in the province. E. Birley meent dat Corinthianus tijdens zijn *militia tertia* het bevel voerde over de *ala I Hispanorum* (Dacia Superior; cfr. W. Wagner, *o.c.*, p. 50; C. Cichorius, *RE* I (1894) *ala* 1236). De *praefectura* over de *ala I Batavorum milliaria* was dan de *militia quarta* van Corinthianus (Apulum, Dacia; W. Wagner, *o.c.*, p. 16-17; C. Cichorius, *RE* I (1894) *ala* 1237). *AE* 1967, 44:

Corinthianus zou zijn *militia quarta* hebben bekleed als *praefectus* van de *ala Campagonum* (*milliaria*?).

vixit annis XXXVIII. Marcius Arrianus et Iuli Clinias et Pisonianus heredes f(aciendum) c(uraverunt)

Theveste, Numidia ; cfr. M. G. Jarrett, *l.l.*

30. L. Iul(ius) Crispi[nus]
CIL VIII 2248 (grafschrift) Mascula, Numidia.

[in] mili(ti)a equestri defunc[tus] :
derde eeuw.

Mascula, Numidia ; in CIL VIII 2248 worden nog vermeld :
[. Iul(ius)] M.f. Papir(ia) Nundinarius, aedil(is), II vir quin-
[quennalis, eq(ues)] Roman(us) ; [. Iul(ius)] dianus, a militiis.

31. Sex. Iul(ius) Iulianus, ex Germania Supriore<m>.
CIL VIII 9381 = ILS 2763 add. (grafschrift) Caesarea, Mauretania Caesariensis.

tribunus n(umeri) Syrorum Mevensium hic sepultus est dum deducit Eumorisbas s(upra) s(criptos) (mille) in Tingitana[m] provinciam :

derde eeuw ; Mauretania Caesariensis ; praepositus Iuniorum Bessorum in Mauretania Tingitana.

qui vixit annis XXXXV. Monumentum fecit Iul(ius) Ingenuus frater et heres curante Sacimatho liberto eiusdem defuncti

Ex Germania Superiore<m>.

32. [T]i. Iulius Latinus, filius Iulii Leonidae
CIL VI 32931 = 3919 = ILS 1847 add. (grafschrift) Roma, Italia.
PIR IV², p. 228, nr. 377 ; cfr. *PIR* IV², p. 228, nr. 378.

trib(unus) mil(itum) leg(ionis) IIII Scythicae :
cfr. *PIR*, *l.l.* : a primis annis Neronis in Syria, antea in Moesia tendentis ; cfr. E. Ritterling, *RE* XII (1925) *legio* 1563 ; defunctus est ut videtur sub Nerone, cfr. *PIR*, *l.l.*

[vixit a]nn(is) XXXXVII [...]

Oosterling ; filius Iulii Leonidae, praeceptoris Caesarum, i.e. Neronis, filiorum Germanici, prioribus anni Tiberii imperatoris (*PIR*, *l.l.*) ILS 1847 adnot. : ... (Leonidas) civitatem habuit, ut apparet ex praenomine filii per Tiberium.

33. M. Iul(ius) Laudandus
CIL VI 3498 (grafschrift) Roma, Italia.
a militiis :
derde eeuw.
qui vixit ann(is) LXXX men(sibus) X. Iulius Aurelianus filius
(fecit titulum)
Roma ? Italicus ? cfr. I. Kajanto, *The Latin Cognomina*,
p. 360 (CIL VI 3498).
34. C. Iulius C. f[i]l. Martiali[s]
CIL VI 1615 = ILS 2756/7 (grafschrift) Roma, Italia.
qui vixit ann(is) XXIII d(ies) VII, ord(ine) equestr(is)
milit(iae) comparato :
einde tweede, begin derde eeuw.
C. Iulius Martialis pater filio pietissimo b(ene) m(erenti) fecit
Roma, Italicus ; cfr. Iulii Martiales, *PIR IV*², p. 235, 236, nrs.
410-413.
35. C. Iul(ius) Quir(ina) Pudens Q. fil. Domo Caesa(rea)
Maur(etania)
CIL III 6758 = EE V 61 = ILS 2760 (grafschrift) Ancyra,
Galatia et Cappadocia.
*PIR IV*², p. 256, nr. 504.
a. trib(unus) coh(ortis) XXX Volum(tariorum) (civium Romano-
rum) in Ger(mania) Sup(eriore):
derde eeuw ; E. Ritterling, *Fasti des römischen Deutschlands*,
p. 141 ; E. Stein, *Die kaiserlichen Beamten*, p. 231 ; C. Cichorius,
RE IV (1901) *cohors*, 355.
b. item trib(unus) leg(ionis) XII Ful(minatae) c(ertae) c(onstan-
tis):
Cappadocia ; E. Ritterling, *RE XII* (1925) *legio*, 1365-1366.
vix(it) annis XXXVII mens(ibus) VI dies XX (in tribunatu
decessit)
Domo Caesa(rea) Maur(etania) ; *PIR IV*², p. 256, nr. 504 :
C. Iulius C. f. Quirina Pudens, clarissimus vir, senator, fortasse
ex posteris C. Iulii Q.f. Quirina Pudentis, domo Caesarea
Mauretania (CIL VIII 18907, 18908).
36. Q. Iulius C. fil. Quir(ina) Rufus Q. Iunius
EE VII 60 (grafschrift) Ammaedra, Byzacena, Africa.
[equestribus mili]tiis -of [(cognomen) III/IV mili]tiis exornatus

primus omnium patronorum [...] pater, vixit ann(os) LV :
begin derde eeuw.

Ammaedra, Byzacena, Africa.

37. M. Iulius Venustus

CIL VI 3524 (grafschrift) Roma, Italia.

trib(unus) milit(um) leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis):

Moesia Superior ; tweede eeuw ? E. Ritterling, *RE* XII (1925)
legio, 1625.

vix(it) an(nis) LIII. M. Iulius Tenatianus patri karissim(o)
fec(it)

Roma ? cfr. I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, p. 283.

38. P. Lic(inius) Agatopus

CIL VIII 4800 (grafschrift) Gadiaufala, Numidia.

M. G. Jarrett, *Historia*, XII (1963), p. 218 not. 84 ; E. Birley, *Epigraphische Studien*, 8 (1969), p. 76 ; E. Birley, *Transactions of Cumberland and Westmoreland Antiquarian and Archaeological Society*, N.S. XXXIV (1934), p. 116-119 ; M. G. Jarrett, *Transactions of Cumberland...*, N.S. LX (1960), p. 32-36.

veteranus, praefectus in Britan(n)ia eq(uitibus) alaris militans
Brauniaco dismissus repetens Gadiaufala pat[ri]ae] suae vix[it]
[ann(os)] LXXXI :
na 250 n.C. ; cfr. M. G. Jarrett, *l.l.* ; wellicht was Agatopus geen
praefectus doch een *praepositus alae*.

Africanus (M. G. Jarrett, *l.l.*).

39. M. Macrinus Avitus M. f. Claud(ia) Catonius Vindex

CIL VI 1449, cfr. p. 3805 = ILS 1107 (grafschrift) Roma,
Italia.

H.-G. Pflaum, *Les Carrières Procuratoriennes*, nr. 188 ; *PIR* II,
p. 313, nr. 16 ; P. Lambrechts, *La composition du sénat romain*,
I, p. 127, nr. 749 ; J. Fitz, *Epigraphica*, XXVIII (1966), p. 50-
94 (*AE* 1967, 16) ; T. Nagy, *Latomus*, 102 (1969), p. 536-
546 ; J. Fitz, *Statthalter Moes. Inf.*, 1966, p. 21-23 ; E. Birley,
Corolla E. Swoboda (1966), p. 54-67 ; E. Birley, *Carnuntum-
Jahrbuch* (1957), p. 3-20 ; A. Stein, *Dazien*, p. 86-87 ; A.

Stein, *Moesien*, p. 48-49, p. 79 ; J. Fitz, *Klio*, 52 (1970), p. 99-106 ; A. R. Birley, *Provincialia*, 1969, p. 214-225.

- a. praef(ectus) coh(ortis) VI Gall(orum):
ca. a. 158-160 ; men kent de garnizoensplaats niet van deze cohors ; cfr. C. Cichorius, *RE IV* (1901) *cohors*, 292 ; E. Birley, *l.l.*
- b. trib(unus) mil(itum) leg(ionis) VI Victri(icis):
ca. a. 161-162 ; Britannia ; R. Ritterling, *RE XII* (1925) *legio*, 1612
- c. praef(ectus) alae III Thrac(um):
a. 166-167 ; Pannonia Superior ; C. Cichorius, *RE I* (1894) *ala*, 1266 ; W. Wagner, *Die Dislokation der röm. Auxiliarform.*, p. 74.
- d. praef(ectus) alae contar(iorum):
sc. ala I Ulpia contariorum milliaria ; militia quarta ; Pannonia Superior ; C. Cichorius, *RE I* (1894) *ala*, 1239-1240 ; W. Wagner, *o.c.*, p. 31 ; a. 167-169 contra Longobardos :
donat(us) donis mil(itaribus) in bell(o) Germ(anico) ab Imp(eratore) M. Aur(elio) Antonino Aug(usto) hast(is) pur(is) II et vexill(is) II cor(o)na mural(i) et vallar(i)
p[r]oc(urator) prov(inciae) Dac(iae) Malv(ensis) (centenarius)
(adlectus inter praetorios, a. 173), cur(ator) civitat(is) Arimin(ensis), leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) Moes(iae) Sup(erioris), leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) Moes(iae) Inf(erioris), aug(ur) p(opuli) R(omani) Quiritium, co(n)s(ul)

Iunia Flaccinilla marito karissimo et Macrinia Rufina patri piissimo, vixit annis XLII m(ensibus) V (Vindex overleed ca. a. 182).

Italicus ? ; cfr. P. Lambrechts, *l.l.* ; E. Birley, *l.l.* : ... tribe Claudia and nomenclature suggest that he came from either Cologne (Germ. Inf.) or Colchester (Britannia) ; E. Birley, *Epigraphische Studien*, 8 (1969), p. 73 ; M. Macrinus Vindex, praefectus praetorio, zijn vader, sneuvelde in het jaar 173 ; M. Macrinus Avitus werd waarschijnlijk geboren rond het jaar 140, cfr. Fluss, *RE XIV*, 1, 164, *Macrinus*, 2.

40. L. Marcus Q. f. Gal(eria) Optatus
CIL II 4616 = ILS 6948 (grafschrift) Iluro, Hispania Tarraconensis.

aedil(is) Tarracone, II vir Ilurone et II vir quinquennalis, primus praefectus Asturicae :

H.-G. Pflaum, *Les Empereurs Romains d'Espagne*, p. 91-92, cfr. CIL II 3271, praefectus Galleciae vóór de tribunatus legionis II

- a. tribun(us) milit(um) legionis secundae Augustae :
tweede eeuw in Britannia (?) (mondelinge mededeling van
E. Birley); cfr. E. Ritterling, *RE* XII (1925) *legio*, 1465 : ten
tijde van Augustus in Hispania Ulterior ?

annor(um) XXXVI in Phrygia decessit

Iluro, Hispania Tarraconensis.

41. L. Marcus Q. f. Sp(urius) Victor
CIL VIII 20651 (grafschrift) Thupusuctu, Mauretania Caesa-
riensis.

dec(urio) all(ectus), ae[d(ilis)], II vir, flam(en) ; pa[t(er)]
eq(uitum) R(omanorum) (duorum)

- a. et a mil(itiis):
derde eeuw.

vix(it) an(nis) LXXV, h(ic) s(epultus) e(st)

Thupusuctu, Mauretania Caesariensis.

42. [.] Memm[i]us [. fil.] Anie(n)s(is) Barbarus
CIL II 2638 (grafschrift) Asturica, Hispania Tarraconensis.

H.-G. Pflaum, *Les Empereurs Romains d'Espagne*, p. 97-98 ;
R. Etienne, *Le culte impérial dans la Péninsule Ibérique*, p. 136,
182 ; G. Alföldy, *Flamines Provinciae Hispaniae Citerioris*,
nr. 45.

- a. trib(unus) mil(itum) leg(ionis) I Ital[i]cae :
Moesia Inferior, Novae ; E. Ritterling, *RE* XII (1925) *legio*,
1416 ; G. Alföldy, *l.l.* : zweifellos noch aus dem 1. Jahrhundert.

flamen provinciae Hispaniae Citerio[r]is, sacerdos Romae et
Aug(usti) ad lucum Aug(usti)

(vixit) an(nis) LVIII, h(ic) s(epultus) e(st)

Asturica, Hispania Tarraconensis, cfr. H.-G. Pflaum, *l.l.* ; R.
Etienne, *l.l.* ; G. Alföldy, *l.l.* : wahrscheinlich aus Caesar-
augusta.

43. M. M[e]ttius M. f. Gal(eria) Maternus
CIL II 1726 (grafschrift) Gades, Baetica, Hispania.

trib(unus) leg(ionis) XII Fulm(inatae):
Cappadocia ; tweede eeuw (?) ; cfr. E. Ritterling, *RE* XII (1925)
legio, 1709

[vixit] an(nis) LXX

Gades, Baetica, Hispania ; cfr. C. C. Garcia, *Prosopographia Baetica*, I, nr. 245, Pamplona, 1965 (rotaprint).

44. L. Pompeius L. filius Fabia Marcellinus, Roma
CIL III 7131 = 435 (grafschrift) Ephesus, Asia.

tri(bunus) coh(ortis) pri(mae) Ligu[r]um :
in Asia ? cfr. L. Faianus Sabinus, trib. coh. prim(ae) Ligurum,
CIL XI 838 en H.-G. Pflaum, *Zeitschrift f. Papyrol. und Epigr.*,
7 (1971), p. 61-63 ; C. Cichorius, *RE IV* (1901) *cohors*, 307-
308 ; tweede eeuw ?

vixit annos XXIII mens(es) V dies XI, monumentum fecit
Flavia Marcellina mater et Pompeia Catullina soror, h(oc)
m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur)

Roma.

45. Q. Pomponius M. f. Col(lina) Crispinus
CIL VIII 8940 (grafschrift) Saldae, Mauretania Sitifensis.

II vir, praef(ectus) i(ure) d(icundo) quinq(uennalis) (Saldae):
cfr. R. Duncan-Jones, *Papers of the British School at Rome*,
XXXV, N.S. XXII (1967), p. 170. nr. 64 ; M. G. Jarrett,
Historia, XII (1963), p. 221.

- a. tr(ibunus) militum :
eerste eeuw.

v(ixit) a(nnis) XLV h(ic) s(epultus) e(st)

Saldae, Mauretania Sitifensis.

46. [..... Rufinus]
RIB 1271 = CIL VII 1038 (dedicatio Silvano [Pa]ntheo);
RIB 1288 = CIL VII 1054 add., p. 312 = *JRS*, XVII (1927),
p. 219 = ILS 1425 (grafschrift) Bremenium, Britannia ; cfr.
E. Birley, *Roman Britain and the Roman Army*, p. 130-132
(AE 1953, 241, c); E. Birley, *Archaeologia Aeliana*, 4, XII
(1935), p. 200 ; A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des
römisches Heeres*, 1967², Anh. p. 237.

E. Birley, *Corolla E. Swoboda* (1966), p. 54-67 ; *PIR IV*², p.
319, nr. 675.

- a. [praefectus] coh(ortis) I Aug(ustae) Lusitanor(um):
Aegyptus ; J. Lesquier, *L'armée romaine d'Égypte*, p. 502 ; C.
Cichorius, *RE IV* (1901) *cohors*, 311-312

- b. item (praefectus) coh(ortis) I[I] Breucor(um):
Mauretania Caesariensis; E. Birley, *l.l.*; C. Cichorius, *RE IV* (1901) *cohors*, 258.

subcur(ator) viae Flaminiae et aliment(orum), subcur(ator)
operum publ(icorum)

- c. trib(unus) coh(ortis) I Vardul(lorum):
sc. coh. I Fida Vardullorum c.R. equitata milliaria; derde eeuw;
E. Birley, *l.l.*; C. Cichorius, *RE IV* (1901) *cohors*, 348-349

Iulia Lucilla c(larissima) f(emina) marito b(ene) m(erenti)
vix(it) an(nos) XLVIII m(enses) VI (dies) XXV

Origo? cfr. *PIR IV*², p. 319, nr. 675: Iulia Lucilla (vel
Lucilia), coniux Rufini, vix eadem ac Iulia Lucilla, L. Iulii
Iuliani patroni municipii Oriculanorum filia, *CIL XI* 4090.

47. C. Saturius, L. Saturi Picentis p(rimi) p(ili) filius, Fab(ia)
Secundus
CIL XI 1437 (grafschrift) Pisae, Regio VII, Italia.

equo publico ex V decuris

- a. praef(ectus) c(o)ho(rtis) II Astirum:
welke cohors II Asturum is hier bedoeld? cfr. C. Cichorius,
RE IV (1901) *cohors*, 246-247; E. Stein, *Die kaiserliche Beam-*
ten, p. 165; E. Ritterling, *Fasti des röm. Deutschl.*, p. 148; G.
Alföldy, *Die Hilfstruppen der röm. Provinz Germania Inferior*,
Epigr. Stud. 6 (1968), p. 42-44; tweede eeuw?; in Britannia of
Aegyptus?

augur, patronus coloniae Asculanorum

vixit annis XIX dieb(us) XXVII. Pater fil(io) pientissimo fec(it)

Italicus, Asculum, Regio V; Fabia est tribus Asculanorum,
CIL XI 1427 adnot.; L. Saturius Picens, primus pilus, pater
(*CIL XI* 1437).

48. [. Sittius]
CIL VIII 5532 (grafschrift) Thibilis, Numidia.

[equo publico e]xornatus

- a. prae[f(ectus)] coh(ortis) primae Fidae Cardulorum:
sc. cohors I Fida Vardullorum c.R. equitata milliaria; cfr. adnot.
ad *CIL VIII* 5532: peccavit quadratarius; C. Cichorius, *RE IV*
(1901) *cohors*, 348-349; Britannia; tweede/derde eeuw; aan

het hoofd van deze cohors stonden normaal tribuni, nochtans was Trebius Verus ook praefectus van deze cohors, RIB 2149 = CIL VII 1096.

M. Sittius Constans fratri car(issimo) ac dulcissimo, v(ixit) a(nnis) L.

Thibilis, Numidia; cfr. Sittii: Tiddis, Numidia, CIL VIII 6710 = ILAlg. II, 1, 3611 = ILS 6863; CIL VIII 6711 = ILAlg. I, 1, 3510 = ILS 6863 e; CIL VIII 5534; cfr. [Q.] Sittius Caecilianus, RIB 278 = CIL VII 176, praef. coh. I Aquitanorum in Britannia, Africanus, M. G. Jarrett, *Historia*, XII (1963), p. 214 not. 45 (ii).

49. T. Statilius T. f. Pal(atina) Felix
CIL III 506 (grafschrift) Patrae, Achaia.

equo publico

- a. trib(unus) c(o)ho(rtis) XXVI Voluntariorum civium Romanorum:

Germania Superior; tweede eeuw of eerste helft derde eeuw; E. Stein, *Die kaiserliche Beamten*, p. 230-231; E. Ritterling, *Fasti des röm. Deutschl.*, p. 149; C. Cichorius, *RE IV* (1901) *cohors*, 355.

vixit annis XXXV mens(ibus) III dieb(us) XVII; parentes infelicissimi (titulum fecerunt)

Patrae, Achaia.

50. T. Statilius Mari[a]nus
CIL VIII 8414 (grafschrift) Saldae, Mauretania Sitifensis.

praefectus c.m.:

sc. c(ohortis) M(usulamiorum)?; cfr. C. Cichorius, *RE IV* (1901) *cohors*, 317; cfr. CIL VIII 4879: C. Cornelius Flaccus, praef. cohort. I Musulam. in Maur.; tweede eeuw?

vixit a(n)nis LXXI

Saldae, Mauretania? cfr. W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, p. 166: Het nomen gentilicium Statilius komt overal voor; I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, p. 150: *cognomen* Marianus, verspreid in Africa.

51. T. Statilius Taurus
CIL XIII 6817 (grafschrift) Mogontiacum, Germania Superior.

praef(ectus) fabrorum

- a. praef(ectus) coh(ortis) I Aug(ustae) Itur(a)eor(um):
Dacia Superior; tweede eeuw; cfr. W. Wagner, *Die Dislokation der röm. Auxiliarformationen*, p. 159; E. Stein, *Die kaiserliche Beamten*, p. 199; cfr. A. Mócsy, *RE Suppl.* IX (1962) *Pannonia*, 622.
- b. et (cohortis) VI Thracum:
Dacia Porolissensis of Britannia?; cfr. W. Wagner, *o.c.*, p. 195; E. Stein, *o.c.*, p. 217; G. Alföldy, *Die Hilfstruppen Germania Inferior*, *Epigr. Stud.* 6 (1968), p. 72 en nr. 2; C. Cichorius, *RE* IV (1901) *cohors*, 341.
- c. trib(unus) mil(itum) leg(ionis) XXII Pr(imigeniae) p(iae) f(idelis):
Mogontiacum, Germania Superior; E. Ritterling, *Fasti des röm. Deutschl.*, p. 149; E. Ritterling, *RE* XII (1925) *legio*, 1817.

vixit an(nis) XXXVI. Statilius Fortunatus lib(ertus) f(aciendum) c(uravit)

Origo? cfr. *PIR* III, p. 266, nr. 619: Statilius Taurus centurio legionis II Traianae fortis curator coh. I Flaviae Cilicum, sub Antonino Pio, *CIL* III 6025 (Syene, Aegyptus) homonymus et T. Statilius Taurus, vix ad nobiles Statilios Tauros pertinent, cfr. *PIR* III, p. 262-266, nrs. 613-618.

52. Q. Valerius

CIL III 6612 (grafschrift) Alexandria, Aegyptus.

Q. Valerio / tribuno militum / vixit annis XXXVIII / milit(avit) ann(is) XVII / Flavius M. Donatus posuit

Q. Valerius was waarschijnlijk geen ridderofficier. Onverklaarbaar is het feit dat hij 17 jaren in dienst zou zijn geweest! Q. Valerius was misschien gewoon soldaat: *miles*. E. Birley bestempelde deze tekst als „suspectae fidei” (mondellinge mededeling).

53. P. Valerius P. f. Gal(eria) Priscus Urc[it]anus ex Hisp(ania) Citer(iore)

A. Degrassi, *Epigraphica*, III (1967), p. 15-26 ad *CIL* VI 3654 (grafschrift) Roma, Italia; E. Birley, *Corolla E. Swoboda* (1966), p. 54-67.

praefectus fabrum

- a. praefectus cohortis I Asturum et Callaecorum in Mauretania:
Volubilis, Mauretania Tingitana; cfr. *AE* 1966, 605; C. Cichorius, *RE* IV (1901) *cohors*, 247-248; H. Van De Weerd en S. J. De Laet, *Coll. Latomus*, II (1949), p. 347-352.

- b. praefectus cohortis I Apamenorum sagittariorum in Cappadocia :
cfr. C. Cichorius, *RE IV* (1901) *cohors*, 241.
- c. tribunus cohortis I Italicae milliariae voluntariorum civium Romanorum in Cappadocia :
C. Cichorius, *RE IV* (1901) *cohors*, 30, 305 ; W. Hüttl, *Antoninus Pius*, I, p. 242 not. 55.
- d. praefectus alae I Flaviae Numidicae in Africa :
C. Cichorius, *RE I* (1894) *ala*, 1252-1253.
- e. praefectus alae I Hispanorum Aurianae in Raetia :
W. Wagner, *Die Dislokation der röm. Auxiliarformationen*, p. 15-16 ; E. Stein, *Die kaiserliche Beamten*, p. 123-124 ; C. Cichorius, *RE I* (1894) *ala*, 1248 ; midden tweede eeuw ; P. Valerius Priscus bekleedde als *praefectus alae I Hispanorum Aurianae* voor een tweede maal de *militia tertia*, aangezien deze *ala quingenaria* was.

vixit annis [L]XV

Urc[it]anus ex Hisp(ania) Citer(iore); Urci, Hispania Tarraconensis.

54. M. Val(erius) Speratus
CIL III 12569 = ILS 7173 add. = AE 1901, 206 (grafschrift)
Viminacium, Moesia Superior.

vet(eranus) leg(ionis) VII Cl(audiae),
ex b(ene)f(iciario) co(n)s(ulis),
dec(urio) m(unicipii) A(elii) V(iminacii)

- a. praef(ectus) coh(ortis) I Aq(uitanorum) vet(erae):
Britannia ; C. Cichorius, *RE IV* (1901) *cohors*, 242 ; midden tweede eeuw.

v(ixit) a(nnis) LV o(biit) in Br(i)t(tannia); Lucia Afrodisia coniugi b(ene) m(erenti) et sibi vivae posuit

Viminacium, Moesia Superior ; A. Mócsy, *Gesellschaft Moesia Sup.*, 1970, p. 162 ; E. Birley, *Epigraphische Studien*, 8 (1969), p. 75.

55. [.] Versenus L. f. Lem(onia) Granianus
CIL XI 1937 (grafschrift) Perugia, Regio VII, Italia.

- a. tri[b(unus)] coh(ortis) XXXII Volun[t(arium)]:
Germania Superior ; E. Stein, *Die kaiserliche Beamten*, p. 231-232 ; E. Ritterling, *Fasti des röm. Deutschl.*, p. 151 ; C. Cichorius, *RE IV* (1901) *cohors*, 356 ; W. Wagner, *Die Dislokation der röm. Auxiliarformationen*, p. 201 ; ca. a. 160.

b. trib(unus) leg(ionis) XVI Fl(aviae) Firm(ae):
Syria ; E. Ritterling, *RE* XII (1925) *legio*, 1767.

II vir Hispellatium, patronus municipi ...Arnat(.....)

vixit annis [X]XXXII-of-XXXII(?); fratri piissim[o] Versenus
Aper

Italicus, Hispellum, Regio VI ; Versenus Aper frater, fortasse idem ac L. Versenus Aper, trib. coh. I Vindelico(rum) (milliariae) (a. 157), praef. alae (sc. alae II Flaviae Hispanorum), CIL XVI 107, AE 1937, 166 ; cfr. M. Vigil, *Archivo Español de Arqueologia*, XXXIV (1961), p. 104-113.

56. Sex Vettius A. f. Ste(llatina) Rufus
CIL XI 3386 en AE 1920, 98 (grafschrift) Tarquinii, Regio VII, Italia.

v(ixit) a(nnis) XLIV
III vir

a. tri(bunus) mil(itum):
eerste helft eerste eeuw.

Italicus, Tarquinii, Regio VII.

57. [.....]
CIL III 7543 = I. Stoian, *Tomitana*, 36 (grafschrift) Tomi, Moesia Inferior.

[e]que(stribus ?) hon(oratus) mil(itiis)
et bul(euta) Tom(itanorum),
an(norum) LXV

Statuam v(ivus) s(ibi) p(osuit).
Secund[um] pietatem [heredes ? t]it[ulum b(ene) m(erenti)
inscripserunt]
derde eeuw.

Tomi, Moesia Inferior ?

58. [.....]
CIL VI 1641 en H.-G. Pflaum, *Les Carrières Procuratoriennes*, nr. 355 (grafschrift) Roma, Italia.

H.-G. Pflaum, *Les Carrières Procuratoriennes*, nr. 355 ; W. Meyers, *Belgique*, p. 69, nr. 3.

- a. [praef(ectus) coh(ortis)]
- b. [trib(unus) mil(itum) in eade]m provincia
- c. praef(ectus) al(a)e [...]an(a)e in eadem provincia :
sc. al(a)e [Indi]an(a)e ? ; cfr. E. Stein, *Die kaiserliche Beamten*, p. 141-142 ; G. Alföldy, *Die Hilfstruppen Germania Inferior*, *Epigr. Stud.* 6 (1968), p. 19-20 ; E. Ritterling, *Fasti des röm. Deutschl.*, p. 152 ; cfr. H.-G. Pflaum, *l.l.* ; Germania Superior ? ; ten tijde van Gallienus of later.

[praef(ectus)] vehiculorum per Gallias (sexagenarius), [proc(urator)] monetae Triverice (tussen het jaar 268 en 275) (centenarius), praeses [prov]inciae Germaniae Superioris, v(ir) p(erfectissimus), [.....]mulis v(iri) [e]m(inentissimi), praef(ecti) praet(orio) et c(larissimi) v(iri), [praef(ecti)] urbi

vixit annis LV, [mens]es n(umero) XI, dies n(umero) XXVII.

Origo ?

59. [...]

Inscr. Ital. I, 170 = CIL XIV 3903 (grafschrift) Tibur, Latium, Italia.

CIL XIV 3903 : Hic titulus videtur positus esse a parentibus filiis compluribus.

1. [... p]raef(ectus) coh(ortis) [...]

vixit annis XV[.....]
2. a. [praef(ectus) coh(ortis)] II Alpinor(um) :
Pannonia ; A. Mócsy, *RE Supp.* IX (1962) *Pannonia*, 621 ; tweede eeuw ?
- b. tri[b(unus)]

[vixit annis?] mensibus VI dieb[us]

[p]arentes infelicissimi sib[i] et suis p]osterisque eorum fecerun[t]

Italici, Tibur, Latium.

* * *

SAMENVATTING VAN DE DOCUMENTATIE

1. *Ridderofficieren die sneuvelden :*
- nr. 7. *Aurelius Gallus*, trib. leg. VII Cl., qui in bello Thracico acie desideratus fuit, vixit ann. XL ; einde tweede eeuw ; 40 jaar ; Italicus.

2. *Ridderofficieren die in hun garnizoensplaats (op het slagveld of natuurlijke dood ?) overleden :*

- nr. 3. *C. Antestius Severus*, praef. fabr., praef. coh., trib. mil. leg.; Traianus; 46 jaar; † Germania Sup. - ° Italicus.
- nr. 9. *M. Aurelius Romanus*, trib. mil. leg.; niet vóór de tweede helft van de tweede eeuw; 38 jaar, 2 maanden; † Numidia - ° herkomst?
- nr. 18. *Claudius Tyrannus*, trib. leg., trib. coh.; tweede eeuw; geen leeftijd is aangegeven, doch hij had een zoon, *Claudius Concordianus*, die zelf reeds *equus Romanus* was; † Pannonia - ° Ephesus, Asia?
- nr. 22. [...5...] *Crescens Licinianus*, domo Maurit(ania), trib. coh. voluntariorum; ca. a. 150; 45 jaar; † Pannonia Superior - ° Mauretania.
- nr. 25. *P. Furius Rusticus*, praef. coh., trib. leg.; begin derde eeuw; 40 jaar; † Lambaesis, Numidia - ° Numidia?
- nr. 28. *Q. Herennius Martialis*, equo p(ublico) exorn(atus), in tribunatu decessit; tweede/derde eeuw; 37 jaar; † Saldae, Mauretania Caesariensis? - ° Saldae, Mauretania Caesariensis(?).
- nr. 29. *C. Iulius Theveste Corinthianus*, praef. coh., trib. coh. item vexillationis, praef. alae, praef. alae milliariae; ca. a. 160; 39 jaar; † Dacia - ° Theveste, Numidia.
- nr. 31. *Sex. Iulius Iulianus*, ex Germania Superiore, trib. numeri Syrorum Mevensium hic sepultus est dum deducit etc.; derde eeuw; 45 jaar; † Mauretania - ° ex Germania Superiore.
- nr. 44. *L. Pompeius Marcellinus*, Roma, trib. coh.; tweede eeuw; 23 jaar, 5 maanden, 11 dagen; † Ephesus, Asia - ° Roma (onzeker of hij in Asia diende?).
- nr. 46. [... Rufinus], praef. coh., item praef. coh., subcurator viae, subcurator operum publicorum, trib. coh.; derde eeuw; 48 jaar, 6 maanden, 25 dagen; † Britannia - herkomst?
- nr. 51. *T. Statilius Taurus*, praef. fabr., praef. coh., et coh., trib. leg.; tweede eeuw; 36 jaar; † Germania Superior - ° herkomst?
- nr. 54. *M. Valerius Speratus*, veteranus leg., ex beneficiario consularis, decurio, praef. coh. in Britannia: 55 jaar; midden tweede eeuw; † o(biit) in Br(i)t(tannia) - ° Viminacium, Moesia Superior.

3. *Ridderofficieren die overleden tijdens de reis van de ene dienstplaats naar de andere of op de thuisweg :*

- nr. 15. *Tib. Claudius Antoninus*, praef. coh.; tweede eeuw?; 21 jaar, 6 maanden, 2 dagen; was hij op doorreis in Ostia?
- nr. 35. *C. Iulius Pudens*, domo Caesarea, Mauretania, trib. coh. volunt., item trib. leg.; derde eeuw; 37 jaar, 6 maanden, 20 dagen; Pudens was trib. leg. XII Fulminatae, gekazerneerd te Melitene, Cappadocia; Pudens werd begraven te Ancyra, Galatia, wellicht was hij op terugreis naar zijn vaderstad Caesarea; cfr. H.-G. Pflaum, *Les procurateurs équestres ...*, p. 211.

4. *Ex-officieren die na hun diensttijd, in hun land van herkomst of elders, overleden :*

- nr. 1. *Aelius Carus*, trib. mil. leg. ; derde eeuw ; 53 jaar ; ° † Pannonia.
 nr. 4. *P. Antonius*, trib. coh. ; derde eeuw ; 34 jaar ; ° † Dacia.
 nr. 11. *Sex. Caecilius Ianuarius*, eq(ues) R(omanus), IV mil(itiae) ; derde eeuw ; 42 jaar, 11 maanden, 21 dagen ; † Roma - ° Africanus ?
 nr. 12. *P. Caecilius Vallianus*, a militiis ; einde tweede eeuw of later ; 44 jaar ; ° † Italia.
 nr. 17. *Ti. Claudius Hispanus*, flamen perpetuus, praef. fabr., scriba quaestorius ; trib. mil. leg. ; einde eerste, begin tweede eeuw ? ; 43 of 38 jaar, cfr. XXX[X-of-V]III ; ° † Numidia.
 nr. 19. *C. Cornelius Flaccus*, praef. coh. ; II vir designatus ; tweede eeuw ? ; 35 jaar ; ° † Numidia.
 nr. 20. *Cornelius Qu[...]*, praef. alae ; derde eeuw ? ; 46 jaar, 8 maanden, 10 dagen (dies X[...]) ; ° herkomst ? - † Roma.
 nr. 24. *Q. Etruvius Caperolus*, domo Vienna, miles leg. annos IIII, eques annos X, centurio annos XXI, praef. coh. in Germania annos V ; Iulisch-Claudische dynastie ; 60 jaar ; † Aquileia, Venetia - ° domo Vienna, Gallia Narbonensis.
 nr. 32. *Ti. Iulius Latinus*, filius Iulii Leonidae, trib. mil. leg. ; Nero ; 47 jaar ; † Roma - ° Oosten.
 nr. 33. *M. Iulius Laudandus*, a militiis ; derde eeuw ; 80 jaar, 10 maanden ; † Roma - ° Italicus ? Roma ?
 nr. 34. *C. Iulius Martialis*, qui vixit annis XXIII diebus VII, ordine equestris militiae comparato ; einde tweede, begin derde eeuw ; 24 jaar 7 dagen ; ° Roma - † Roma, Italicus.
 nr. 36. *Q. Iulius Rufus Q. Iunius*, [equestribus mili]tiis-of-[(cognomen) III/IV mili]tiis exornatus primus omnium patronorum ; begin derde eeuw ; 55 jaar ; ° Ammaedra, Byzacena - † Ammaedra, Byzacena, Africa.
 nr. 37. *M. Iulius Venustus*, trib. mil. leg. ; tweede eeuw ? ; 53 jaar ; † Roma - ° Roma ?
 nr. 40. *L. Marcius Optatus*, aedilis Tarracone, II vir Ilurone et II vir quinquennalis, primus praefectus Asturiae ; trib. leg. ; tweede eeuw ? ; annor(um) XXXVI in Phrygia decessit ; 36 jaar ; † Phrygia - ° Iluro, Hispania Tarraconensis.
 nr. 41. *L. Marcius Victor*, decurio, aedilis, II vir, flamen ; a militiis ; derde eeuw ; 75 jaar ; ° † Thupusuctu, Mauretania Caesariensis.
 nr. 42. [.] *Memmius Barbarus*, trib. leg. ; flamen provinciae Hispaniae Citerioris ; sacerdos Romae et Augusti ad lucum Augusti ; eerste eeuw ; 59 jaar ; ° † Hispania Tarraconensis.
 nr. 43. *M. Mettius Maternus*, trib. leg. ; tweede eeuw ? ; 70 jaar ; ° † Gades, Baetica, Hispania.
 nr. 45. *Q. Pomponius Crispinus*, II vir, praefectus iure dicundo quinquennalis ; tr. militum ; eerste eeuw ; 45 jaar ; ° † Saldae, Mauretania Sitifensis.

- nr. 47. *C. Saturius Secundus*, equo publico ex V decuris; praef. coh.; augur, patronus coloniae; tweede eeuw?; 19 jaar, 27 dagen; ° † Italicus.
- nr. 48. [*Sittius* ...], [equo publico e]xornatus; prae[f.] coh.; tweede/derde eeuw; 50 jaar; ° † Thibilis, Numidia.
- nr. 49. *T. Statilius Felix*, equo publico, trib. coh. voluntariorum; tweede eeuw of eerste helft derde eeuw; 35 jaar, 3 maanden, 17 dagen; ° † Patrae, Achaia.
- nr. 50. *T. Statilius Marianus*, praefectus coh.; tweede eeuw?; 71 jaar; † Saldae, Mauretania Sitifensis - ° Saldae, Mauretania Sitifensis?
- nr. 53. *P. Valerius Priscus Urcitanus ex Hispania Citeriore*, praef. fabr., praef. coh. in Mauretania, praef. coh. in Cappadocia, trib. coh. in Cappadocia, praef. alae in Africa, praef. alae in Raetia; midden tweede eeuw; 65 jaar; † Roma - ° Urcitanus, ex Hispania Citeriore.
- nr. 55. [.] *Versenus Granianus*, trib. coh. voluntariorum, trib. leg.; II vir Hispellatum, patronus municipi; ca. a. 160; 42 of 32 jaar; ° † Italicus, Hispellum, Regio VI.
- nr. 56. *Sex. Vettius Rufus*, IIII vir; tr. mil.; eerste helft eerste eeuw; 44 jaar; ° † Italicus, Tarquinii, Regio VII.
- nr. 57. [...], CIL III 7543 = I. Stoian, *Tomitana*, 36, [...e]que(stribus?) hon(oratus) mil(itiis) et bul(euta) Tom(itanorum); derde eeuw; 65 jaar; † Tomi, Moesia, Inferior - ° Tomi, Moesia Inferior?

5. Ex-officiëren die overleden in administratieve dienst:

- nr. 5. *T. Aurelius Calpurnianus Apollonides*, trib. leg., trib. leg., procurator sexagenarius, centenarius, ducenarius, ducenarius; Septimius Severus; 55 jaar; † Aegyptus - ° Nicaea, Bithynia.
- nr. 39. *M. Macrinus Avitus Catonius Vindex*, praef. coh., trib. leg., praef. alae, praef. alae milliariae, donis donatus; procurator centenarius, adlectus inter praetorios; militiae tussen a. 158-169; 42 jaar; † Roma - ° Italicus? Provincialis?
- nr. 58. [...], CIL VI 1641 en H.-G. Pflaum, *Les Carrières* ..., nr. 355, [praef. coh....], [trib. mil....], praef. alae [...]; proc. sexagenarius, centenarius, praef. praetorio; Gallienus of later; 55 jaar, 11 maanden, 27 dagen; † Roma - ° herkomst?

6. Aparte Gevallen:

a. militiae petitores:

- nr. 6. *M. Aurelius Festinus*, veteranus ex cohorte III praetoria Augg. nn., militiae petitor; derde eeuw; 42 jaar, 7 maanden; † Roma - ° Roma?
- nr. 10. *M. Aurelius Secundinus, natus Pannonio* [...], veteranus Augusti ex cohorte III praetoria, militiae petitor [...]; derde eeuw; 40 jaar, 1 maand, 4 dagen; ° Pannonia - † Roma.
- nr. 16. *Ti. Claudius Claudianus*, eques Romanus, militiae petitor; derde eeuw; 24 jaar, 8 maanden, 9 dagen; † Roma - ° Roma?; pater, centurio cohortis VI praetoriae.

b. laticlavius :

- nr. 21. *T. Crustidius Briso*, praef. equit(um); ten tijde van Augustus, toen laticlavii de praefectura equitum nog konden bekleden ; 19 jaar ; valt buiten het bestek van dit onderzoek, volledigheidshalve hier opgenomen.

c. praefectus fabrum :

- nr. 23. [E]-of-[Si(?)]*burrenus* [F]*irmus*, praef. fabrum ; eerste helft eerste eeuw ; 20 jaar ; ° † Philippi, Macedonia ; de praefectura fabrum was vaak een voorstadium van de militiae equestres.

d. titulus honorarius :

- nr. 2. *P. Aelius Tiro*, 14 jaar, in hoeverre is hier sprake van een *militia equestris* ?

e. Incerti :

- nr. 8. *Aurelius Maximus*.
 nr. 13. *M. Cascellius* [...].
 nr. 14. *Claudius Aelianus*.
 nr. 26. *Gordius H*[...].
 nr. 27. *C. Herennius Festus*.
 nr. 30. *L. Iulius Crispinus*.
 nr. 38. *P. Licinius Agatopus*.
 nr. 52. *Q. Valerius*.
 nr. 59. [...], *Inscr. Ital.* I, 170 = CIL XIV 3903.

II. Tituli sepulcrales van de echtgenote, kinderen, alumni, liberti van ridderofficieren

1. *Aelius Proculinus*

Ennia Fructuosa-coniux.

CIL VIII 2756 (grafschrift) Lambaesis, Numidia.

Quae fuerunt praeteritae / vitae testimona, nunc decla/rantur hac scribtura postre/ma. Haec sunt enim mortis / solacia ubi continetur nom[i]/nis vel generis aeterna memo/ria.

Ennia hic sita est Fructu/osa, karissima coniux, cer/tae pudicitiae, bonoque obse/quo laudanda matrona. / Quinto decimo anno mariti [immo maritae] nomen acce/pit, in quo amplius quam tredecim / vivere non potuit. Quae non / ut meruit ita mortis sortem / retulit : carminibus defi/xa iacuit per tempora mu/ta, ut eius spiritus vi / extorqueretur quam / naturae redderetur ; / cuius admissi vel Ma/nes vel Di caelestes e/runt sceleris vindices./ *Aelius* haec posuit *Procu/linus* ipse maritus, legio/nis tantae III Augustae / tribunus.

Aelius Proculinus was tribunus van legio III Augusta te Lambaesis, Numidia ; E. Ritterling, *RE* XII (1925) *legio*, 1502 ; derde

eeuw ; Ennia Fructuosa, zijn echtgenote, stierf in de leeftijd van 28 jaar ; zij vergezelde Aelius Proculinus tijdens zijn tribunaat.

Origo ? cfr. RIB 1211 = CIL VII 983 : Aelia Proculina votum solvit Fortunae Augustae.

2. P. Ael(ius) Valens
Ael(ia) Maxima-coniux
Ael(ia) Valentina-filia.

L. Moretti, *Athenaeum*, XXXIII (1955), p. 45 = AE 1956, 31 (SEG XV 839 ; REG, LXIX (1956), p. 183-184, nr. 345) (grafschrift) Vagharshapat, Armenia.

*Μνήμης χάριν | Αιλ(ίαν) Μαξιμή(ν) σύμβιον | ζήσασαν ἔτη. λε'. |
καὶ Αιλ(ίαν) Οὐαλεντίαν | θυγατέ[ρα ζ]ήσασαν ἔτη. ι'. Π. Αἰλ(ίος)
| Οὐάλης χι | λάρχης λεγ(εῶνος). εἰ'. Ἀπολλ(ιναρίας) | ταῖς ἀξίεις
(sc. ἀξίαις) ἀνήρ και | πατήρ ἀνέθηκεν.*

P. Aelius Valens, tribunus legionis XV Apollinaris in Armenia (cfr. AE 1910, 161 = ILS 9117 ; CIL III 6052 = ILS 394), ca. a. 180-200, richtte het grafschrift op voor : Aelia Maxima, zijn echtgenote, 35 jaar, en zijn dochter, Aelia Valentina, 10 jaar.

Origo ? cfr. *PIR* I², p. 45, nr. 275, P. Aelius Valens, tribunus equitum singularium (a. 237), vir egregius, procurator Augustorum praefectus provinciae Sardiniae (a. 248).

3. Aur(elius) Ianuarius
Aur(elius) Ianuarius-filius.

CIL III 10208 (grafschrift) Bassiana, Pannonia Inferior.

*D(is) M(anibus) / Aur(elio) Ianuario q(ui) vix(it) ann(os) X.
/ Aur(elius) Ianuarius, trib(unus) leg(ionis) II Adiutr(icis) /
[et Au]r(elia) Valentina, filio carissi/mo et sibi vivi posuerunt.*

Aurelius Ianuarius, tribunus legionis II Adiutricis : Aquincum, Pannonia Inferior ; derde eeuw ; A. Mócsy, *RE Suppl.* IX (1962) *Pannonia*, 616-617.

Pannonia Inferior (?) ; cfr. I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, p. 218 ; G. Alföldy, *Beiträge zur Namenforschung*, Bhft. 4 (1969), p. 220 ; cfr. H.-G. Pflaum, *Les Carrières Procuratoriennes*, nr. 342 : Aurelius Ianuarius, procurator centenarius et ducenarius ; *PIR* I², p. 315, nr. 1532.

4. Aurel(ius) Iulianus
Aurelius Concordus-filius.

RIB 1919 = CIL VII 865 ; EE III, p. 124, 136 ; IX, p. 601 (grafschrift) Camboglanna, Britannia ; cfr. RIB 1909 = *JRS*, XIX (1929), p. 214, XXXI (1941), p. 142 (cohors I Aelia Dacorum et I Thracum horreum fecerunt ca. a. 208) Camboglanna, Britannia ; cfr. AE 1930, 106.

D(is) M(anibus) / Aureli / Cincor/di vixit / ann(um) un/um
d(ies) V / fil(ius) Aur(elii) / Iuliani / trib(uni)

Aur(elius) Iulianus, tribunus, sc. cohortis I Aeliae Dacorum ; Camboglanna, Britannia, cfr. RIB 1909, ca. a. 208, cfr. *JRS*, LI (1961), p. 192, nr. 4.

Origo ?

5. M. Aur(elius) Emeritus
Viria Firmina-coniux.

CIL VI 3548 (grafschrift) Roma, Italia.

D(is) M(anibus) S(acrum) / M. Aur(elius) Emerit/us, vet(era-
nus), mil(itiae) pet(itor) / Viriae Firmin(a)e / coniug(i)
dulcissim(ae) (sic) / que vix(it) ann(os) XL mecu/m ann(os)
VI, dignissime (sic) et / bene merenti f(aciendum) c(uravit) /
presidi Lauricio / dulcissime (sic).

derde eeuw ; M. Aur(elius) Emeritus was 6 jaar gehuwd geweest met Viria Firmina die op 40-jarige leeftijd overleed.

Origo ? cfr. I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, p. 351 : *Emeritus* : in Africa 71 out of a total of 125 : ... it scarcely stood for „veteran”. *Virius/Viria* : sterk verbreid in Noord-Italia, cfr. W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, p. 287 ; A. Calderini, *Aquileia Romana*, p. 570 ; I. Kajanto, p. 258 : *Firminus/Firmina* : sterk verbreid in Noord-Italia ; cfr. E. Birley, *Epigraphische Studien*, 8 (1969), p. 76.

6. (Aurelius) Maximus
Aureli[a] Maxima-coniux.

CIL VI 3549 (grafschrift) Roma, Italia.

D(is) M(anibus) / Aureli[a] Maxima quae vix(it) an(nos)
XXXV nata / municipio Apuli, Maximus militi(a)e / petitor
co(n)iux co(n)iugi et fili(a)e Istercoriae / b(ene) m(e)r(en)-
t(i)b(us) f(ecit).

(Aurelius) Maximus, militi(a)e petitor, tijdens de derde eeuw.

Origo ? Cfr. I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, p. 257 ; G. Alföldy, *Beiträge zur Namenforschung*, Bhft. 4 (1969), p. 242-243 ; cfr. E. Birley, *Epigraphische Studien*, 8 (1969), p. 76 ; Aurelia Maxima was herkomstig uit Apulum, Dacia.

7. [C]aecil(ius) Rufus
[.....] -filia.

CIL III 11025 = EE IV 508 (grafschrift) Brigetio, Pannonia Superior.

[.....] / m[e]nses XI / [e]t dies XV / [C]aecil(ius) Rufus / [t]rib(unus) mil(itum) leg(ionis) I Ad(iutricis) [e]t Ovidia Tertul/la filiae dulcis/sima(a)e p(onendum) c(uraverunt)

[C]aecilius Rufus, [t]rib(unus) mil(itum) leg(ionis) I Ad(iutricis) ; Brigetio, Pannonia Superior ; na keizer Hadrianus ; A. Mócsy, *RE Suppl.* IX (1962) *Pannonia*, 615-616.

Origo ? cfr. W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, p. 75 ; I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, p. 229 ; G. Alföldy, *Beiträge zur Namenforschung*, Bhft. 4 (1969), p. 283-284.

8. Calpurnius Irenaeus
Lissinia Galla-coniux.

CIL III 10321 = EE II 602 = *Intercisa*, I, 35 (grafschrift) Intercisa, Pannonia Inferior.

D(is) M(anibus) / Lissinia / Galla vixit / annis XXI / Calpurnius / Irenaeus / tribunus / coniugi / carissimae / b(ene) m(erenti) p(osuit).

Calpurnius Irenaeus voerde als *tribunus* het bevel over de *cohors I milliaria Hemesenorum*, gekazerneerd te *Intercisa. Pannonia Inferior* ; ten tijde van Commodus of later ; cfr. A. Mócsy, *RE Suppl.* IX (1962) *Pannonia*, 622 ; J. Szilágyi, *Intercisa*, II, 13 ; J. Fitz, *Archeologiai Értesítő*, LXXXVI (1959), p. 139.

Orientalis ?

9. L. Conetanius L. f. Proculus
L. Conetanius L. f. Crust(umina) Proculus, Carsulas-filius.

AE 1950, 190 en *REG* (1949) nr. 190 (grafschrift) Karatepe, Syria.

L. Conetanio L.f. Crust(umina) Proculo Carsulas vixit an(nos) XXIII me(nses) XI d(ies) XX [VIII, L.] Coneta[nius P]rocu[lus, trib(unus) leg(ionis)] VI Ferr(atae) [filio] piissimo.

[Δ.Κ]ωνητανίω Λ. υἱῶι [Πρ]όκλω. ἔζησεν ἔτη [κγ'] μῆν. ιά ἡμ. κή. Λ. Κω[ν]ητανίος Πρόκλος χ(ιλιά)ρ(χος) υἱῶ εὐσεβεστάτῶι.

L. Conetanius Proculus, tribunus legionis VI Ferratae; Commagena, Syria; eerste of tweede eeuw?; vanaf het jaar 71 was legio VI Ferrata gestationeerd te Commagena, Syria; cfr. H. Bossert, *Babadir Alkim, Karatepe, Publ. Univ. Istantbul*, 340 (1947), p. 21 (AE 1950, 159).

Italicus, Carculae, Umbria; cfr. E. Birley, *Roman Britain and the Roman Army*, p. 164-165.

10. T. F(lavius) Marcianus
Corne(lia) Alexandra-coniux.

CIL III 12452 add. = Kalinka, 373 (AE 1895, 50) (graf-schrift) Appiaria, Moesia Inferior.

D(is) M(anibus) / Corne(lia) Alexandra vix(it) an(nis) XXIII / m(ensibus) III, d(iebus) X. T. F(lavius) Marcianus / pr(a)e(fectus) eq(uitum) al(a)e Atect(origiana) / uxor(i) piissim(a)e, p(ecunia) s(ua).

T. F(lavius) Marcianus voerde het bevel over de *ala Atectorigiana* in Moesia Inferior ten tijde van Severus Alexander; cfr. W. Wagner, *Die Dislokation der röm. Auxiliarformationen*, p. 12-13; E. Stein, *Die kaiserliche Beamten*, p. 123.

Origo?

11. Iovius Tusculanus
[...]lia [...] anca-coniux.

CIL III 10222 (grafschrift) Sirmium, Pannonia Inferior.

D(is) M(anibus) / [...]lia / [...]anca / v[ixit a]nn(is) XXVI / Iovius Tus/culanus prae/fect(us) equit(um) / alae Ityr(aeorum) / uxori optim(ae) / castissim(ae) / [obs]equentissi/[ma]e piissim(ae).

Iovius Tusculanus, praefect(us) equit(um) alae Ityr(aeorum), sc. alae I Augustae Ityraeorum; Ulcisia Castra?, Pannonia Inferior; tweede helft tweede eeuw; W. Wagner, *Die Dislokation der röm. Auxiliarformationen*, p. 52-54; A. Mócsy, *RE Suppl.* IX (1962) *Pannonia*, 619.

Origo? Italicus? cfr. I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, p. 183: Tusculanus, Tusculum.

12. C. Munatius Venustus

Fabricia Saturnina-coniux

L. Munatius Macer-filius.

AE 1950, 76 (grafschrift voor echtgenote) Capidava, Dacia.

CIL VIII 2770, cfr. 18132 (grafschrift voor zoon) Lambaesis, Numidia.

a. AE 1950, 76 :

D(is) M(anibus) S(acrum) / Fabricia Q.f. / Saturnina p(i)a /
vix(it) ann(os) XXI / C. Munatius / Venustus / praef(ectus)
coh(ortis) I Ger(manorum) / coniugi piis/simae pos(uit).

C. Munatius Venustus was praefectus cohortis I Germanorum in Dacia (mondelinge mededeling van E. Birley); cfr. AE 1950, 76 : dix dernières du IIe siècle.

b. CIL VIII 2770 :

D(is) M(anibus) / L. Munatio / Macro filio / piissimo Mu-
na/tius Venustus pater / trib(unus) leg(ionis) III Aug(ustae) /
v(ixit) a(nnis) nov[em].

Munatius Venustus was tribunus legionis III Augustae te Lambaesis, Numidia, begin derde eeuw ? ; cfr. E. Ritterling, RE XII (1925) legio, 1503 ; cfr. CIL VIII 2770.

Lugdunum, Gallia Lugdunensis (?); cfr. CIL XIII 1961, XIII 1937 (alii Munatii).

13. M. Servilius Fortunatus

Flavia Iuliosa-coniux.

CIL VIII 2772 (grafschrift) Lambaesis, Numidia.

D(is) M(anibus) S(acrum) / Flaviae Iuli/osaе coniugi / vix(it)
an(nis) XXVII / M. Servilius For/tunatus a militiis / qui per
maria et ter/ras retulit reliquias / coniugis ex provinci/a Dacia.

derde eeuw ; vervulde Fortunatus in Dacia een militia equestris ?

Lambaesis, Numidia ; cfr. CIL VIII 2973, CIL VIII 2288, CIL VI 26377 (Servilii Fortunati).

14. [M. Aemilius] Silvanianus

M. Aemilius Agathopus-hetaerus (alumnus).

CIL VIII 2773 (grafschrift) Lambaesis, Numidia.

D(is) M(anibus) / M. Aemilio / Agathopo / hetaero (i.e.
ἑταίρω, alumno) / Sylvania/ni trib(uni) / vix(it) an(nis) XIX.

(M. Aemilius) Silvanianus, trib(unus), sc. legionis III Augustae ;

Lambaesis, Numidia ; tweede/derde eeuw ; E. Ritterling, *RE* XII (1925) *legio*, 1365-1366.

Origo ?

15. [Ti.] Claudius Iustus
Ti. Claudius Halotus-libertus.

CIL XIII 8271, cfr. 8200 (AE 1896, 101) (grafschrift) Colonia Agrippina, Germania Inferior.

Ti. Claudio / Haloto vixit / annis XVIII / Claudius Iustus / patr(onus) – waarschijnlijk niet : pat(e)r ? – praef(ectus) coh(ortis) III / Dalmat(arum).

[Ti.] Claudius Iustus, praefectus cohortis III Dalmatarum ; Germania Inferior ; G. Alföldy, *Die Hilfstruppen der röm. Provinz Germania Inferior*, *Epigr. Stud.* 6 (1968), p. 57 en nr. 116 : tussen a. 70/89 ; C. Cichorius, *RE* IV (1901) *cohors*, 281-282 ; E. Stein, *Die kaiserliche Beamten*, p. 185-186 ; E. Ritterling, *Fasti des röm. Deutschl.*, p. 136 ; cfr. W. Wagner, *Die Dislokation der röm. Auxiliarformationen*, p. 132-133.

Origo ? cfr. G. Alföldy, *l.l.* : Herkunft unbekannt, wohl Provinzialer ; cfr. *PIR* II², p. 210, nr. 905 : Ti. Claudius Iustus, idiologus Aegypti, a. 147 ; P. Claudius Iustus, CIL III 14147, 2 = ILS 8907 (AE 1896, 40) praef. coh. I Theb(aeorum) eq(uitatae) et curator coh. I Hispanor(um) eq(uitatae) et coh. II Ituraeor(um) eq(uitatae), a. 99 in Aegypto.

16. Cl(audius) Severus
Yla-alumnus.

RIB 937 = CIL VII 328a, add. p. 314 (grafschrift) Old Penrith, Britannia.

D(is) M(anibus) / Ylae alum/ni karis/simi vixi[t] / an(nos) XIII Cl(audius) Se/verus trib(unus) / milit(um).

Cl(audius) Severus, trib(unus) milit(um), sc. legionis ; derde eeuw ; E. Birley, *Transactions of Cumberland and Westmoreland*, XLVII (1947), p. 181.

Origo ? cfr. I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, p. 256 ; G. Alföldy, *Beiträge zur Namenforschung*, Bhft. 4 (1969), p. 295-296.

SAMENVATTING VAN DE DOCUMENTATIE

1. *Leeftijd van de echtgenote :*

- nr. 1. *Ennia Fructuosa*, 28 jaar, gehuwd op 15 jaar ; echtgenote van *Aelius Proculinus*, trib. leg. III Aug. ; derde eeuw ; overleden in garnizoensplaats, Lambaesis, Numidia.
- nr. 2. *Aelia Maxima*, 35 jaar, echtgenote van *P. Aelius Valens*, trib. leg. XV Apoll. ; ca. a. 180-200 ; overleden in garnizoensplaats, Armenia ; cfr. *Aelia Valentina*, 10 jaar, filia.
- nr. 5. *Viria Firmina*, 40 jaar, na 6 jaar huwelijk ; echtgenote van *M. Aurelius Emeritus*, veteranus, militiae petitor ; derde eeuw ; overleden te Roma.
- nr. 6. *Aurelia Maxima*, 35 jaar ; echtgenote van *Aurelius Maximus*, militiae petitor ; derde eeuw ; overleden te Roma ; *Aurelia Maxima*, nata municipio Apuli, Daciae.
- nr. 8. *Lissinia Galla*, 21 jaar ; echtgenote van *Calpurnius Irenaeus*, trib. (coh. I milliariae Hemesenorum) ; Commodus of later ; overleden in garnizoensplaats, Intercisa, Pannonia Inferior.
- nr. 10. *Cornelia Alexandra*, 24 jaar, 3 maanden, 10 dagen ; echtgenote van *T. Flavius Marcianus*, praef. alae Atectorigianae ; Severus Alexander ; overleden in Moesia Inferior, garnizoensplaats.
- nr. 11. [...]*lia* [...]*anca*, 26 jaar ; echtgenote van *Iovius Tusculanus*, praef. alae Iyraeorum ; tweede helft tweede eeuw ; overleden in Pannonia Inferior, wellicht garnizoensplaats.
- nr. 12. *Fabricia Saturnina*, 21 jaar ; echtgenote van *C. Munatius Venustus*, praef. coh. I Germ. ; einde tweede eeuw ; overleden in Dacia, garnizoensplaats ; *C. Munatius Venustus* verloor in Lambaesis, Numidia, toen hij aldaar tribunus legionis III Augustae was, zijn zoon, zie *L. Munatius Macer*, sub 2, nr. 12.
- nr. 13. *Flavia Iuliosa*, 27 jaar ; echtgenote van *M. Servilius Fortunatus*, a militiis ; derde eeuw ; overleden in garnizoensplaats, Dacia ?

2. *Leeftijd van de kinderen :*

- nr. 2. *Aelia Valentina*, 10 jaar, dochter van *P. Aelius Valens*, trib. leg. XV Apoll. ; ca. a. 180-200 ; overleden in garnizoensplaats, Armenia ; cfr. *Aelia Maxima*, 35 jaar, uxor.
- nr. 3. *Aurelius Ianuarius*, 10 jaar, zoon van *Aurelius Ianuarius*, trib. leg. II Adiutr. ; derde eeuw ; overleden in garnizoensplaats (?), Pannonia Inferior.
- nr. 4. *Aurelius Concordus*, 1 jaar, 5 dagen, zoon van *Aurelius Iulianus*, trib. coh. ; ca. a. 208 ; overleden in garnizoensplaats, Britannia.
- nr. 7. [...], [...?] jaar, 11 maanden, 15 dagen, dochter van *Caecilius Rufus*, trib. mil. leg. I Adiutr. ; na Hadrianus ; overleden in garnizoensplaats, Brigetio, Pannonia Superior.
- nr. 9. *L. Conetanius Proculus*, *Carsulas*, 23 jaar, 11 maanden, 28 dagen ; zoon van *L. Conetanius Proculus*, trib. leg. VI Ferratae ; eerste tweede eeuw ? ; overleden in garnizoensplaats of op de thuisreis ; *Carsulae*, Italia.

nr. 12. *L. Munatius Macer*, 9 jaar ; zoon van *C. Munatius Venustus*, trib. leg. III Aug. ; einde tweede eeuw ; overleden in garnizoensplaats, Lambaesis, Numidia ; Venustus verloor als praef. coh. zijn echtgenote, zie *Fabricia Saturnina*, sub 1, nr. 12.

3. Leeftijd van de alumni :

nr. 14. *M. Aemilius Agathopus*, hetaerus (alumnus) van *Silvanianus*, tribunus ; 19 jaar ; tweede/derde eeuw ; overleden in garnizoensplaats, Lambaesis, Numidia.

nr. 16. *Yla*, alumnus van *Claudius Severus*, trib. mil. ; 13 jaar ; derde eeuw ; overleden in garnizoensplaats, Britannia.

4. Leeftijd van libertus :

nr. 15. *Ti. Claudius Halotus*, 18 jaar, libertus van *Ti. Claudius Iustus*, praef. coh. III Dalmatarum ; tussen a. 70/89 ; overleden in garnizoensplaats, Germania Inferior.

III. Literaire bronnen

1. P. Helvius Pertinax, Imp. Caesar P. Helvius Pertinax Augustus

H.-G. Kolbe, *Bonner Jahrbücher*, CLXII (1962), p. 407-420 (AE 1963, 52) (titulus honorarius) Colonia Agrippina, Germania Superior ; cfr. H.-G. Kolbe, *Akte IV Int. Kongr. Gr. Lat. Epigr.*, 1964, p. 185-191 ; CIL III 3232, cfr. p. 1040 = ILS 407 (dedicatio Iovi Marti) Sirmium, Pannonia Inferior ; *SHA, Pert.* 1, 4-6 ; 2, 1 ; *Dio Cassius, Histor. rom.*, 72, 3, 1.

*PIR IV*², p. 63, nr. 73 ; H.-G. Pflaum, *Les Carrières Procuratoriennes*, nr. 179 ; E. Birley, *Corolla E. Swoboda* (1966), p. 54-67 ; E. Birley, *Carnuntum-Jahrbuch* (1957), p. 3-20 ; E. Birley, *Roman Britain and the Roman Army*, p. 135-137 ; J. Fitz, *Statthalter Moes. Inf.*, 1966, p. 41-42, p. 48 ; Bengt E. Thomason, *Africa*, p. 91-92 ; A. Stein, *Dazien*, p. 48, p. 90-91 ; A. Stein, *Moesien*, p. 49-50, p. 80-81 ; *RE Suppl.* III, 895 : *Helvius*, nr. 15a ; A. R. Birley, *Epigraphische Studien*, 4 (1967), p. 76-101 ; A. R. Birley, *Acta Ant. Philipp.* (1963), p. 109 ; A. R. Birley, *Festschrift für R. Laur-Belart* (1968) ; A. R. Birley, *Bonner Jahrbücher*, CLXIX (1969), p. 247-286 ; L. Balla, *Acta Classica Univ. Scient. Debrecen.* VII (1971), p. 73-76 ; J. Fitz, *Bayerische Vorgeschichtsblätter*, 32 (1967), p. 40-51 ; J. Fitz, *Legati legionis Pann. Sup.*, p. 165-167.

Pertinax werd geboren op 1 augustus 126 te *Alba Pompeia*, *Liguria*. Zijn vader was de vrijgelatene *Helvius Successus*. Pertinax

wilde dienst nemen als centurio in het leger. Wij weten niet of hij hierin slaagde, evenmin hoe hij de ridderstand bereikte.

Ex patre libertino per Lollianum Avitum consularem virum, patris patronum, ducendi ordinis dignitatem petiit (*SHA*, Pert. 1, 5).

equo publico.

- a. praefectus cohortis in Syria vivo Pio; in Syria a praeside, qui fuisse videtur L. Attidius Cornelianus, legatus anni 157 et anni 161/162, pedibus iter facere coactus est, quia sine diplomatibus cursum usurpaverat (*SHA*, Pert., 1, 6; *PIR*, *l.l.*);
praef(ectus) coh(ortis) [VII G]a[l]lor(um) [eq(uitatae)]:
C. Cichorius, *RE* IV (1901) *cohors*, 290-292;
bello Parthico industria sua promeritus in Britanniam:
- b. inter annos 161/2 et 165, sine dubio tribunus militum angusticlavii legionis cuiusdam provinciae, translatus ac retentus, quae verba ad dua stipendia diversa referenda esse (*SHA*, Pert. 2, 1; *PIR*, *l.l.*);
[trib(unus) leg(ionis) VI Vi]ct(ricis)-vel-[XX Vi]ct(ricis)
- c. [p]raef(ectus) coh(ortis) I Tung(rorum):
cohors I Tungrorum erat milliaria; over deze cohors werden nu eens praefecti dan weer tribuni aangesteld; C. Cichorius, *RE* IV (1901) *cohors*, 343-344; Pertinax deed aldus tweemaal dienst in de *militia secunda* in Britannia, vandaar de term *retentus*.
- d. post in Moesia rexit alam (*SHA*, Pert. 2, 1):
praef(ectus) alae I [Dardanorum?]:
Moesia Inferior; cfr. W. Wagner, *Die Dislokation der röm. Auxiliarformationen*, p. 33-34; CIL III 3232 = ILS 407: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Marti Custodi P. Helvius Pertinax praef(ectus); a. 167.

Pertinax was dus 41 jaar toen hij de praefectura alae bekleedde.

Voor zijn procurationes: cfr. H.-G. Pflaum, *l.l.*

Adlectus in senatum: cfr. *PIR*, *l.l.*, en de opgegeven bibliografie.

Italicus, Alba Pompeia; ex patre libertino.

2. C. Plinius Secundus

Suetonius, *Rel. vita Plinii* (ed. Reifferscheid, 1860), p. 92; *Plinius*, *Hist. Nat.*, 1, 3; *Plinius*, *ep.* 3, 5, 3-4; cfr. CIL XIII 10026, 22.

R. Syme, *Pliny the Procurator*, *Harvard Studies in Classical Philology*, 73 (1968), p. 201-236; *PIR* III, p. 51, nr. 373; H.-G. Pflaum, *Les Carrières Procuratoriennes*, nr. 45; F. Münzer, *Bonner Jahrbücher*, 104 (1899), p. 67-103; E. Ritterling, *Fasti*

des röm. Deutschl., p. 101, nr. 5 ; K. Ziegler, *RE XXI* (1951), 273 ; R. Syme, *Tacitus*, 1958, p. 60, 127, 291 ; R. Syme, *Historia*, IX (1960), p. 362-379 ; A. N. Sherwin-White, *Letters of Pliny*, 1966, p. 219 ; W. Meyers, *Belgique*, p. 69-70 ; E. Birley, *Roman Britain and the Roman Army*, p. 135-137.

Plinius Secundus Novocomensis equestribus militiis industrie functus procuraciones quoque splendidissimas et continuas summa integritate administravit (*Suet. Rel. vita Plinii*, 92):

Plinius bekleedde *de drie militiae* in het Rijngebied :

- a. *Germania Inferior* ; Plinius nam deel aan de expeditie van Domitius Corbulo in het jaar 47 tegen de Chauci ; naar alle waarschijnlijkheid was hij *praefectus cohortis* ; cfr. CIL XIII 10026, 22 : Plinio praefec(to) (phalera ; Castra Vetera, Germania Inferior) ; cfr. R. Syme, *Pliny the Procurator*, p. 205-208.
- b. *Germania Superior* ; Plinius nam deel aan de expeditie van P. Pomponius Secundus tegen de Chatti in het jaar 50 ; wellicht was hij *tribunus militum* ; cfr. R. Syme, *l.l.*
- c. *Germania Inferior* ; contubernalis Titi, f. Vespasiani, tribuni laticlavii, *ca. a. 57/58* ; Plinius was wellicht praefectus alae ; cfr. R. Syme, *l.l.* ; cfr. E. Birley, *Roman Britain and the Roman Army*, p. 136-137 : Titus, tribunus laticlavus, was 20 jaar en *Plinius praefectus equitum, was 36 jaar* ; E. Birley situeert dit *castrense contubernium* rond het jaar 60.

R. Syme, *o.c.*, p. 207 : Three officer posts can therefore be established, falling within the limits of 46 and 58 and third separated by an interval of about four years.

procurator Narbonensis (a. 70), procurator Africae (a. 71-72), procurator Tarraconensis (a. 72-74), procurator Belgicae (a. 74-76 ?), praefectus classis Misenatis ; cfr. R. Syme, *o.c.*, p. 208-227 ; H.-G. Pflaum, *Les Carrières ...*, nr. 45.

Italicus, Comum, Regio X.

* * *

Wellicht is het aangewezen de geciteerde documentatie, bestaande uit expliciete getuigenissen over de leeftijd der officieren, hun echtgenoten en kinderen eerst nader te bestuderen, alvorens het onderzoek uit te breiden naar de bronnen waaruit onrechtstreeks de leeftijd van de officieren kan worden gededuceerd.

I

Van de officieren die sneuvelden, overleden in hun garnizoensplaats of op thuisreis, kan men met absolute zekerheid de leeftijd – medegedeeld in het grafschrift – bepalen toen zij in functie waren.

nr. in de lijst	– leeftijd	– herkomst	– datum	– militiae
3.	46 jaar	Italicus	Traianus	praef. fabr. I-II
7.	40 jaar	Italicus	einde 2de e.	II
9.	38 jaar	?	niet vóór de 2de helft 2de e.	II
15.	21 jaar	?	2de e. ?	I
22.	45 jaar	Mauretania	ca. a. 150	I
25.	40 jaar	? Numidia	begin 3de e.	I-II
28.	37 jaar	Mauretania	2de/3de e.	II
29.	39 jaar	Numidia	ca. a. 160	I-II-III-IV
31.	45 jaar	Germania Super.	3de e.	II
35.	37 jaar	Mauretania	3de e.	I-II
44.	23 jaar	Roma	2de e.	II
46.	48 jaar	?	3de e.	I-II-III
51.	36 jaar	?	2de e.	praef. fabr. I-II-III
54.	55 jaar	Moesia Sup.	midden 2de e.	veteranus I

Voege men hierbij nog het grafschrift van nr. 18: Claudius Tyrannus, die trib. leg. in Syria was en nadien als trib. coh. te Vetus Salina, Pannonia Inferior overleed. Zijn leeftijd wordt niet opgegeven, doch Tyrannus had reeds een zoon die *equus Romanus* was, zodat de overleden officier wellicht tussen de 30 en 40 jaar was.

Zelfs C. Iulius Corinthianus (nr. 29) die de *quattuor militiae* vervulde, startte wellicht in de *militiae equestres* om en bij zijn dertigste jaar!

Buiten Tib. Claudius Antoninus (nr. 15), 21 jaar, en L. Pompeius Marcellinus (nr. 44), 23 jaar, was de leeftijd van de *officieren gelegen tussen 36-55 jaar!* De jeugdige leeftijd van Marcellinus (nr. 44) is wellicht te verklaren door het feit dat hij uit de metropolis Roma kwam, dit feit poneren uitdrukkelijk zijn moeder en zuster in zijn grafschrift. Had Marcellinus te Rome invloedrijke vrienden die hem steunden? Opvallend is ook dat de inscriptie van Tib. Claudius Antoninus (nr. 15) herkomstig was uit de nabijheid van Roma, nl. Ostia, Latium?

Deze eerste vaststelling over de leeftijd der ridderofficieren wordt, naar we menen, geenszins tegengesproken door de bronnen die de leeftijd van de ex-officieren aangeven. Deze ex-officieren overleden, zoals we reeds aanduidden, in hun land van herkomst of elders.

nr. in de lijst	- militiae	- leeftijd	- herkomst	- datum
1.	II	53 jaar	Pannonia	3de e.
4.	II	34 jaar	Dacia	3de e.
11.	I-II-III-IV	42 jaar	Africanus ?	3de e.
12.	a militiis	44 jaar	Italicus	einde 2de e. of later ?
17.	II	43 of 37 jaar	Numidia	einde eerste e./begin 2de e. ?
19.	I	35 jaar	Numidia	2de e. ?
20.	III	46 jaar	?	3de e. ?
24.	mil./cent.	60 jaar	Narbonensis	Iulisch-Claud. dynastie
32.	II	47 jaar	Orientalis	Nero
33.	a militiis	80 jaar	Roma ?	3de e.
34.	ordine equestris militiae comparato	24 jaar	Italicus	einde 2de e./begin 3de e.
36.	[a militiis]	55 jaar	Africanus	begin 3de e.
37.	II	53 jaar	Roma ?	2de e. ?
40.	II	36 jaar	Hisp. Tarr.	2de e. ?
41.	a militiis	75 jaar	Mauretania	3de e.
42.	II	59 jaar	Hisp. Tarr.	eerste e.
43.	II	70 jaar	Baetica	2de e.
45.	II	45 jaar	Mauretania	eerste e.
47.	I	19 jaar	Italicus	2de e.
48.	I	50 jaar	Numidia	2de e. ?
49.	I	35 jaar	Achaia	2de e./eerste helft 3de e.
50.	I	71 jaar	Mauretania ?	2de e. ?
53.	praef. fabr. I-I-II-III-III	65 jaar	Hispania	midden 2de e.
55.	I-II	42 of 32 jaar	Italicus	ca. a. 160
56.	II	44 jaar	Italicus	eerste helft eerste e.
57.	a militiis ?	65 jaar	Moesia ?	3de e.

Veruit de meesten van deze officieren (24 op 26) konden theoretisch na hun dertigste jaar de militiae hebben bekleed: de overlijdensdata liggen *tussen de 34-80 jaar*. Vergelijkte men deze situatie met de overlijdensdata van de officieren in functie (12 op 14), tussen de 36-55 jaar, dan zal onze theoretische vooropstelling dat ook deze groep na zijn dertigste, veertigste jaar in dienst was, wellicht de factische situatie benaderen.

In deze groep van 26 officieren vallen 2 equites op ter wille van hun jeugdige leeftijd. De verklaring voor de leeftijd van *C. Saturius Secundus* (nr. 47), 19 jaar en reeds *ex-praefecto cohortis*, wordt door de tekst van de inscriptie zelf, naar we menen, gegeven! *Secundus'* vader behoorde tot de elite-groep der *primipilares*: *C. Saturius, L. Saturi Picentis p(rimi)p(ili) filius, Fab(ia) Secundus*. De vader, vergrijsd in het wapenbedrijf, zal stellig zijn invloed en prestige hebben aangewend om zijn zoon in de *militiae* te doen opnemen. De zoon, wellicht geboren in een of andere garnizoensplaats tijdens de dienst van zijn vader, was van kindsbeen af met het leger vertrouwd. De situatie van *C. Saturius Secundus*

was geen uniek fenomeen, aangezien heel wat zonen van *primipilares* of *centuriones* in de *militiae* terechtkwamen ²⁶.

C. Iulius Martialis (nr. 34), *qui vixit ann(os) XXIII d(ies) VII, ord(ine) equestr(is) milit(iae) comparato*, was herkomstig uit Roma en had wellicht zijn benoeming vóór zijn vierentwintigste jaar te danken aan invloedrijke familieleden of vrienden ²⁷. Dezelfde bedenking formuleerden wij reeds in het geval van *L. Pompeius Marcellinus, Roma* (nr. 44).

M. Macrinus Avitus Catonius Vindex (nr. 39) stierf als ex-officier in administratieve dienst. H.-G. Pflaum ²⁸ heeft deze carrière grondig bestudeerd, derhalve moge het hier volstaan de leeftijd van *M. Macrinus* te onderzoeken :

- geboren ca. a. 140
- praef. coh., trib. leg., praef. alae, praef. alae milliariae : vervulde de *quattuor militiae* tussen de jaren 158-169.
- *procurator centenarius*, ca. a. 170.
- *adlectus inter praetorios*, ca. a. 173, leg. Aug. pr. pr. prov. etc. -
- *vixit annis XLII, m(ensibus) V* ; overleden ca. a. 182/183.

M. Macrinus was ridderofficier op 18 jaar, *procurator* op 30 en *praetorius* op 33 jaar ! Een bliksemcarrière die zeker stoelde op de loyale inzet en de bekwaamheid van *Macrinus* zelf : *donatus donis militaribus in bello Germanico ab Imperatore Marco Aurelio Antonino Augusto hastis puris II et vexillis II corona murali et vallari* (a. 166/168). Doch anderzijds mag het ons niet ontgaan dat zijn vader de *praefectus praetorio M. Macrinus Vindex* ²⁹ was, waardoor wellicht de jeugdige start als ridderofficier kan worden verklaard.

T. Aurelius Calpurnianus Apollonides (nr. 5) ³⁰ stierf als *idiologus Alexandreae et Aegypti*. Hij was op dat ogenblik 55 jaar. Volgens H.-G. Pflaum bereikte hij, in vergelijking met andere *equites*, zeer laat de *procuratio ducenaria*, zodat we mogen veronderstellen dat hij zijn carrière, als *tribunus* in twee legioenen, misschien pas om en bij zijn veertigste jaar begon ³¹.

In de derde eeuw werden *veterani* van de *cohortes praetoriae* toegelaten tot de *militiae equestres*. Aldus waren *M. Aurelius Festinus* (nr. 6) en *M. Aurelius Secundinus* (nr. 10), 42 en 40 jaar, kandidaat voor een *militia : militiae petitores*. *T. Claudius Claudia-*

26. Zonen van *centuriones*, *primipilares* in de *militiae equestres*, zie B. Dobson, *The Centurionate ...*, p. 109-114.

27. Cfr. *Iulii Martiales*, PIR IV², p. 235-236, nrs. 410-413.

28. H.-G. Pflaum, *Les Carrières ...*, nr. 188, p. 512.

29. H.-G. Pflaum, *l.l.*

30. H.-G. Pflaum, *o.c.*, p. 717, nr. 268.

31. Analoog lijkt ons de carrière van de *anonymus*, nr. 58.

nus (nr. 16), de zoon van een *centurio cohortis VI praetoriae*, was reeds op 24 jaar *militiae petitor*.

II

Dat de officier in dienst vaak vergezeld was van zijn gezin of familieleden, blijkt duidelijk uit de grafmonumenten van de echtgenote of kinderen in de garnizoensplaats opgericht.

In hoeverre de leeftijd van de echtgenote in correlatie stond tot die van de echtgenoot-officier is moeilijk te achterhalen. Wij hebben de indruk dat de vrouwen meestal jonger waren dan hun echtgenoten. Zo was de gemiddelde leeftijd van de officieren die in dienst overleden, ongeveer 40 jaar, terwijl de gemiddelde leeftijd van hun echtgenoten die in een garnizoensplaats werden begraven, 26 jaar was. De verklaring ligt deels in de maatschappelijke toestanden dat de huwbare leeftijd van de meisjes lager lag dan die van de jongens (resp. 12/14 jaar) en dat de jongelui van de hogere sociale standen wellicht later huwden dan de voorgeschreven *pubertas*. Anderzijds zal een wat oudere officier een jonge mooie vrouw wel op prijs hebben gesteld!

C. Munatius Venustus (nr. 12) verloor zijn echtgenote, 21 jaar oud, toen hij zijn *militia prima* vervulde te Dacia. Vervolgens promoveerde hij tot *tribunus legionis* te Lambaesis, Numidia, waar zijn negenjarige zoon overleed.

P. Aelius Valens (nr. 2), *tribunus legionis* in Armenia, verloor er zijn echtgenote, *Aelia Maxima*, 35 jaar, en zijn dochter, *Aelia Valentina*, 10 jaar.

De leeftijd van de kinderen, voor zover zij niet herkomstig waren uit een vroeger huwelijk van de echtgenote, kunnen theoretisch wel indicaties opleveren voor de leeftijd van de officier zelf. Gelet echter op de jeugdige leeftijd, waarop de kinderen overleden (*nr. 2* : 10 jaar ; *nr. 3* : 10 jaar ; *nr. 4* : 1 jaar ; *nr. 12* : 9 jaar), kan men bezwaarlijk uitspraak doen over de leeftijd van de vader. In het geval echter van *L. Conetanius Proculus, Carsulas* (nr. 9) die, bijna 24 jaar oud, overleed in Syria, waar zijn vader *tribunus* was in legio VI Ferrata, kan men wel veronderstellen dat de vader wellicht een veertiger was.

Uit de leeftijd van de *alumni* en de *liberti* kan men niets afleiden met betrekking tot de leeftijd van hun meester-officier.

III

De *cursus* van *P. Helvius Pertinax* (nr. 1) en *C. Plinius Secundus* (nr. 21), uitvoerig besproken in het *Overzicht van de documentatie*, kan hier worden samengevat.

– *C. Plinius Secundus* was 36 jaar toen hij de *praefectura equitum* vervulde in Germania Inferior. Hij was de *contubernalis* van de twintigjarige *tribunus laticlavus*, Titus. Voordien had Plinius nog twee andere *militiae* bekleed in het Rijngebied.

– *P. Helvius Pertinax* startte wellicht op 35-jarige leeftijd in de *militiae* en bereikte op 41-jarige leeftijd de *militia tertia*.

Deze twee gevallen bevestigen de situatie die we ontdekten via de epigrafische bronnen.

* * *

Naast de expliciete getuigenissen over de leeftijd, kan men uit andere epigrafische documenten soms de leeftijd van de officier afleiden.

De officier kon vóór zijn *militiae equestres* bepaalde functies hebben waargenomen waarvoor een minimumleeftijd was bepaald.

De *adlectio in amplissimum ordinem* na één, twee of meer *militiae* kan wellicht, wanneer men de graad beschouwt die de *homo novus* in de *curia* kreeg, inlichtingen opleveren over de vermoedelijke leeftijd van de officier in kwestie.

Eén van de voedingsbodems voor de *militiae equestres* was de municipale elite. Velen van deze vooraanstaande *municipales* zagen in het bekleden van een *militia* de bekroning van hun carrière. Deze mogelijkheid werd hun geboden in de *tribunatus angusticlavus legionis*, waar zij met enige administratieve aanleg, zonder verdere militaire aspiratie, terecht konden. Ongeveer de helft van de *tribuni angusticlavii legionis* kwam rechtstreeks terecht in de *militia secunda* zonder een voorafgaande *praefectura cohortis* te hebben vervuld³². Velen hadden aldus een carrière achter de rug in hun *municipium*, waar zij vaak o.a. *duumvir* waren geweest en nadien nog soms *praefectus fabrum*.

De minimumleeftijd nu voor het *duumviraat* was 25 jaar³³, zodat deze categorie van *tribuni* meestal 30 jaar of ouder was.

De *iudices ex V decuriis*³⁴, vaak door de keizer tot deze functie uitverkoren en soms begiftigd met het „staatspaard” (*equo publi-*

32. H. Devijver, *Het militaire tribunaat ...*, I, p. 48-50.

33. H.-G. Pflaum, *Les Carrières ...*, p. 555, not. 3 : *Lex municipalis Malacitana*, ch. 54 ; (CIL II 1964 ; cf. p. 876 (= D. 6089) = Bruns, *Fontes*⁹, p. 148).

34. H.-G. Pflaum, *Les juges de cinq décuries originaires de l'Afrique Romaine, Antiquités Africaines*, II (1968).

co), stootten normaal door tot de *militiae equestres*³⁵. De leden van de rechter-decuriae moesten ten minste 30 jaar zijn³⁶, aanvankelijk zelfs 35 jaar³⁷. Velen van deze rechters zullen of bij hun opname in de decuriae reeds ouder dan 35 jaar geweest zijn of het spoedig geworden zijn³⁸.

De groep van de *adlecti in amplissimum ordinem* willen wij iets uitvoeriger citeren om tevens enig idee te geven over de sociale mobiliteit van de *ordo equester* naar de senatorenstand.

Een overzicht van de documentatie lijkt ons gewenst.

Adlecti in amplissimum ordinem

A. Praefecti cohortis :

1. [...]us Cam(ilia) Celsus
 - CIL V 7153 ; PIR II², p. 146, nr. 647 ; A. Stein, *Ritterstand*, p. 233, 3.
 - [omni(ibus) hon(oribus) functus in muni]cipio suo Alba Pompeia, patronus coloniarum [... ite]m municipior(um) Albae Pompeiae Aug... etc.
 - praef(ectus) coh(ortis) Breuco[r(um)] (Dacia, bello Dacico Traiani)
 - adlect(us) [in amplissim]um ordinem ab [Imp. Caes. Nerv]a Traiano Aug. Germ. Dacic. (inter a. 102/114), q(uaestor), aed(ilis) pleb(is) Cerial(is).
2. T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo Palatina
 - IGR I 622 ; CIL III 7449 ; CIL III 7542 = ILS 1074 ; PIR III², p. 157, nr. 305.
 - [ἑπαρχος] σπειρης ἁ Γερμανῶ[ν], [praefectus] cohortis primae Germanorum (Moesia Inferior ?)
 - lato clavo accepto fuit (PIR, *l.l.*): sevir turmae III equitum Romanorum, quaestor L. Caesaris (a. 136/137), aedilis, praetor, etc.
3. Q. Pomponius Rufus
 - AE 1948, 3 ad CIL VIII 13 et p. 979 = ILS 1014 = IRT 537 ; cfr. CIL XVI 38 ; AE 1962, 160, 164 ; PIR III, p. 79, nr. 561 ; G. Alföldy, *Fasti Hispanienses*, p. 71-75 ; H. Devijver, *Ancient Society*, 3 (1972), p. 165-191.
 - praef(ectus) orae marit(imae) Hispan(iae) Citer(ioris) Gallia[e] N[ar]bon(ensis) bello qu[od Imp.] Galba p[ro] r(e) p(ublica)?

35. H. Devijver, *Het militaire tribunaat...*, p. 43-45.

36. H. W. Pleket, *o.c.*, p. 221 not. 32.

37. Suet., *Aug.* 32, 7.

38. H. W. Pleket, *o.c.*, p. 221 not. 32.

- gessit (Rufus had de graad van praefectus cohortis, cfr. H. Devijver, *o.c.*, p. 181-183).
- (adlectus inter praetorios, cfr. G. Alföldy, *l.l.*), leg(atus) leg(ionis) V(sc. Macedonicae), etc.
4. [. Ruti]lius Pud[ens] C[r]isp[us] C[isp]in[us]
- AE 1929, 158 ; G. Alföldy, *Fasti Hispanienses*, p. 59-60.
 - p[raef]ectus) coh(ortis) I Lus[itano]rum] eq(uitatae) q(uingenariae); aet. Caracallae.
 - (adlectus in amplissimum ordinem ab Imp. Caracalla) [praefectus] urbi feriar[um], quattuorvir [v.c.], [quaestor] urbanus, aed[ilis] Cerialis, praetor, etc.
5. M. Sempronius Fuscus
- CIL V 5127 et add. p. 1082 ; cfr. H. Nesselhauf, *Madridrer Mitteilungen*, 1 (1960), p. 148 = AE 1962, 288 = *Hisp. Ant. Epigr.* 12-16 (1961-1965), p. 17, nr. 1923.
 - praefectus cohortis Baeticae, vir summae integritatis, propediem successorem exspectet et Romam proficisci debeat (fortasse praefectus cohortis in Hispania Baetica, cfr. G. Alföldy, *l.l.*).
 - (a. 73/74 adlectus inter praetorios ab Imp. Vespasiano ? ; cfr. G. Alföldy, *o.c.*, p. 159 not. 55), proconsul Baeticae, a. 78/79.
6. [...]rianus Vo[]lcinius [...] ianicus
- CIL VI 1543 ; *PIR III*, p. 475, nr. 626.
 - [praef]ectus) coh(ortis) I Sygamb(orum) (Moesia ; aet. Flavio-
rum).
 - [quaestor] prov(inciae) As[iae] (a Vespasiano adlectus ?), aed[ilis], praetor.

B. *Tribuni militum* :

1. L. Aemilius L. f. Pap(iria) Arcanus
- CIL XII 4254 = ILS 1064 ; *Mart.* 8, 72, 3 ; *PIR I²*, p. 52, nr. 333 ; P. Lambrechts, *La composition du sénat romain*, I, p. 55, nr. 174.
 - omnibus honoribus in colonia sua functus ;
 - trib(unus) mil(itum) leg(ionis) XI (sic) Gem(inae) (sc. leg. X Gemina ; Aquincum, Pannonia Superior), et trib(unus) mil(itum) leg(ionis) I Minerv(iae) (Bonna, Germania Inferior), item trib(unus) mil(itum) leg(ionis) II Aug(ustae) (Britannia).
 - adlectus in amplissimum ordinem ab Imp. Caes. Hadriano Aug., sevir equitum Romanor(um), curio, quaestor urbanus, tribunus plebis, praetor designatus.
2. C. Caesius T. f. Cl(ustumina) Aper
- CIL XVI 4 = CIL III, p. 845 = ILS 1987 ; CIL XI 6009 = ILS 981 ; *PIR II²*, p. 38, nr. 191 ; B. Stech, *Senatores*, p. 21, nr. 136 ; A. Stein, *Ritterstand*, p. 231, 373.

- praef. coh. II Hispanor(um) equitatae (a. 60 Illyricum), trib. milit.
 - (adlectus a Vespasiano in amplissimum ordinem) quaestor pro pr(aetore) Ponti et Bithyniae, aedilis pleb(is) cer(ialis), pr(aetor), legat(us) pro pr(aetore) provinciae Sardiniae.
3. [.] Calvisius P. f. Fa[l(erna)] Verus
- CIL X 1708, cfr. EE VIII, p. 350 ; PIR II², p. 87, nr. 358.
 - trib. mil. leg. XI[II]-of-XI[III] Geminae (Dacia of Pannonia Superior ? ; tweede eeuw ?)
 - [qu]aestor (PIR, l.l. : Puteolis puto, non populi Romani).
4. Ti. Cl(audius) Ti. fil. Pa[l(atina)] Me[P]risc[us] Ruf[inus I]un(ior)
- CIL X 3723 ; cfr. CIL X 3909 ; PIR II², p. 217, nr. 935 ; G. Barbieri, *L'albo senatorio*, p. 201, nr. 998 ; Bengt E. Thomasson, *Die Statthalter der röm. Prov. Nordafrikas*, p. 143, nr. 61 ; E. Groag, *Achaia*, p. 92-93.
 - trib[unus mi]l. leg. VII Cl(audiae) (Moesia Superior ; ten tijde van Heliogabalus).
 - allect(us) inter quaestor(ios), praet(or) urb(anus), leg(atus) (proconsulis) prov(inciae) Narbonens(is) etc.
5. Ti. Claudius Ti. fil. Pal(atina) Quartin(us)
- CIL XIII 1802 ; cfr. CIL X 1783 = ILS 5919 ; CIL VI 1567 = XIV 4473 ; CL II 2959 = A. D'Ors, *Epigrafia jurídica de la España Romana*, p. 353 ; PIR II², p. 240, nr. 990 ; B. Stech, *Senatores*, p. 168, nr. 1581 ; P. Lambrechts, *La composition du sénat romain*, I, p. 28, nr. 38 ; G. Alföldy, *Fasti Hispanienses*, p. 79-81.
 - trib. mil. leg. III Cyrenaicae (sic) (Nicomolis, Aegyptus ; a. 107).
 - adlectus ab divo Traian(o) Parthic(o) in splendidissim(um) ordin(em), q(uaestor) ur[b]an(us), [VII vir epul]oni (sic), aed(ilis) pleb(is), praetor, leg(atus) pro pr(aetore) provinc(iae) Asiae, etc.
6. Ti. Iulius Ti. f. Cor(nelia) Celsus Polemaeanus
- R. Heberdey, *Jahreshefte Österr. Arch. Inst.* VII (1904) Bbl. 56 = ILS 8971 ; AE 1905, 120 ; cfr. E. Ritterling, *Jahreshefte Österr. Arch. Inst.* X (1907), p. 299 = IGR IV 1509 en *Forsch. Ephesos*, V, 1, p. 62-66 ; AE 1954, 248 ; PIR² IV, p. 197, nr. 260 ; PIR II, p. 180, nr. 176 ; H.-G. Pflaum, *Les Carrières Procuratoriennes*, nr. 75, p. 172 ; W. Eck, *Senator. Vesp. bis Hadr.*, p. 104.
 - trib(unus) legionis III Cyrenaicae (Aegyptus, Alexandria ; a. 69 ; PIR IV², p. 197, nr. 260 : natus eques ca. a. 45).
 - adlectus inter aedilicios ab divo Vespasiano (paulo post tribunatum ut videtur iam ante censuram anni 74, cfr. PIR, l.l.), praetor (a. 75), etc. ..., cos. suff. (a. 92).

7. C. Iulius C. f. Cla(udia) Montanus
 - CIL XI 3884 = ILS 978 ; *Tac.*, a. 13, 25, 2 ; *Dio Cassius, Hist. rom.*, 61, 9, 3-4 ; *Suet., Nero*, 26, 2 ; cfr. CIL VI 6878 ; PIR IV², p. 240, nr. 292 ; D. Mc Alindon, *Journal of Roman Studies*, XLVII (1957), p. 191-195 ; A. Stein, *Ritterstand*, p. 63, nr. 2.
 - tr. mil. leg. V Macedonocae (Moesia ; tijd van Nero),
 praef. fabr(um)
 - X vir stlitibus iudicand(is), quaestor destinatus.
8. M. Iul[ius] f. Vol(tinia) Ro[mu]lus
 - AE 1925, 85 ; PIR IV², p. 264, nr. 523 ; PIR II, p. 211, nr. 345 ; H.-G. Pflaum, *Historia*, II (1953/54), p. 446 ; R. Syme, *Tacitus*, p. 800 ; B. Stech, *Senatores*, p. 15, nr. 94 ; A. Stein, *Ritterstand*, p. 63, nr. 2 ; D. Mc Alindon, *Journal of Roman Studies*, XLVII (1957), p. 191-195.
 - trib. m[il]itu[m] (tijd van Claudius) ;
 [III vir viar(um) curandar]um -of- [praef(ectus) fabr]um.
 - sevir eq[uitu]m Romanor(um), adlectus [trib(unus) p]lebis a divo Claudi[o], legatus d[ivi C]laudi leg. [X]V Apollinar(is), praetor, etc.
9. [...] tilius P. f. Clu(stumina) Lol[lian]us
 - CIL III 335 en 6991 en 14188 = E. Kalinka, *Jahreshefte Österr. Arch. Inst.*, XXVIII (1933), p. 108, nr. 88 ; PIR IV², p. 82, nr. 309 ; PIR II, p. 293, nr. 216 ; W. Eck, *Senat. Vesp. bis Hadr.*, p. 104.
 - [t]rib. mil. leg. IIII Scythic(ae) beneficio divi Claudi (Moesia), praef. coh. III sagittar(iorum) (garnizoensplaats onbekend ; tijd van Nero).
 - adlectus inter praetor(ios) [a]b Imp. Vespasiano Aug(usto) (ob merita eius erga partes Vespasiani), [l]egatus pro pr(aetore) provinciae Asia(e) (verisimile sub Vespasiano).
10. [. R]aecius Tauri [fil. G]al(eria) Gallus
 - J. Serra Vilaró, *Excavaciones en Tarragona, Mem. Exc.* 116 (1932), p. 110-111 = AE 1932, 84 ; J. Deininger, *Madriider Mitteilungen*, 4 (1963), p. 99-106 ; H.-G. Kolbe, *Madriider Mitteilungen*, 6 (1965), p. 116-119 = AE 1965, 236 ; J. Deininger, *Madriider Mitteilungen*, 7 (1966), p. 206-209.
 Cfr. R. Nierhaus, *Madriider Mitteilungen*, 6 (1965), p. 120-126 ; A. Balil, *Archivo Español Arqueologia*, 38 (1965), p. 128 ; R. Syme, *Harvard Studies Class. Phil.* (1968), p. 229 ; H.-G. Pflaum, *Les empereurs romains d'Espagne*, 1965, p. 87-121 ; G. Alföldy, *Fasti Hispanienses*, p. 184 ; R. Wiegels, *Madriider Mitteilungen*, 9 (1968), p. 230-236 ; PIR IV², p. 12, nr. 64 ; A. Stein, *Listy Filologické*, LXXIV (1950), p. 19-21 ; R. Etienne, *Le culte impérial*, p. 133 ; G. Alföldy, *Flamines*, nr. 59.

- [trib. m]il. Galb(ae) Imp(eratoris) (Gallus werd wellicht door Galba in het jaar 68 benoemd over het nieuwe in Hispania gelichte legioen : legio VII Gemina ; hij was tribunus angusticlavivus).
 - [fla]m(en) Imp(eratoris) Vesp(asiani) Caes(aris) [Au]g(usti) perpetuo ex d(ecreto) d(ecurionum) (te Tarraco), [fl]am(en) p(rovinciae) H(ispaniae) C(terioris).
 - quaestor provinc(iae) Bae[ticae] (a. 73/74 adlectus door Vespasianus), [t]rib(unus) pleb(is), prae[tor], sodalis Augu[stalis].
11. C. Set[tidius] C. f. Pup(inia) Fir[mus]
- *Inscr. Ital.* X, 67 en H. Pais, *Suppl. Ital.*, 10.
 - praef. coho[r(tis)] IIII Thrac(um) Sy[r(iacae)] (Syria), trib. mil. leg. V Maced(onicae) (Iudaea).
 - quaestor urb(anus) (adlectus in amplissimum ordinem ab Imp. Vespasiano).
12. C. Vettius C. fil. Volt(inia) Sabinianus Iulius Hospes
- R. Cagnat, A. Merlin, L. Châtelain, *Inscr. lat. d'Alg.*, 281 = AE 1920, 45 ; CIL III 7854 = 1619 ; cfr. CIL III 4426, 11089 en p. 2281 = ILS 3655.
 - Cfr. *PIR* III, p. 143, nr. 339 ; G. Barbieri, *L'albo senatorio*, p. 121, nr. 524 ; P. Lambrechts, *La composition du sénat romain*, I, p. 133, nr. 788 ; H.-G. Pflaum, *Les Carrières Procuratoriennes*, nr. 404 ; R. Saxter, *Epigraphische Studien*, 1 (1967), nr. 73, p. 42 ; W. Reidinger, *Die Statthalter des ungeteilten Pannonien und Oberpannoniens*, p. 89, nr. XIV ; A. Stein, *Dazien*, p. 48 ; A. Stein, *Ritterstand*, p. 234 Anm. 3, 267, 284 ; W. Hüttl, *Antoninus Pius*, II, p. 61 ; Bengt E. Thomasson, *Die Statthalter Nordafrikas*, II, p. 93-95 ; A. Jagenteufel, *Dalmatia*, p. 74, nr. 23 ; P. Wuilleumier, *Lyonnaise*, p. 41, nr. 1 ; J. Fitz, *Legati legionis Pannoniae Superioris*, p. 183-184 ; J. Fitz, *Legati Aug. pr. pr. Pann. Inferioris*, nr. XIX.
 - praef. cohortis II Commagenorum (sc. coh. II Flavia Commagenorum ; Micia, Dacia ; ten tijde van Antoninus Pius), trib. mil. leg. I Itali(c)ae (Moesia Inferior ; ca. a. 154).
 - translatus in amplissimum ordinem ab Imp. divo T. Antonino, quaestor, trib. pleb., praetor, legatus provinciae Asiae (ca. a. 161), legatus Augusti ad ordinandos status insularum Cycladum, etc. ..., cos. (a. 176).

C. Praefecti aelae :

1. C. Carist[a]nius C. f. Ser(gia) F[ron]to
- W. M. Ramsay, *Journal of Roman Studies*, III (1913), p. 260 = AE 1914, 262 = ILS 9485 ; cfr. AE 1888, 76 ; EE IX 1242 = AE 1898, 152 ; IGR III 300 ; *PIR* II², p. 100, nr. 423 ; G. L. Cheesman, *Journal of Roman Studies*, III (1913), p. 253-236 ; A. Stein, *Ritterstand*, p. 231 ; E. Birley, *Epigraphische Studien*, 8 (1969), p. 81 ; W. Eck, *Senat. Vesp. bis Hadr.*, p. 103.

- trib. mil, p[raef.] eq(uitum) al(ae) Bosp(oranae) (Syria; ten tijde van Nero).
 - adl[ectus] in senatu inter tribunic(ios), promotus inter praetorios, leg(atus) pro pr(aetore) Ponti et Bithyn(iae), leg(atus) Imp. divi Vespasian(i) leg(ionis) IX Hispanae in Brit(annia), etc.
2. C. Caristianus [C. f. Ser(gia) I]ulianus
- A. Brown West, *Corinth* VIII, 2, 55 = AE 1932, 87; *PIR* II², p. 101, nr. 426; cfr. C. Caristianus Fronto.
 - [trib. mil. leg. XI]I Fu[l]m(inatae) (Cappadocia; ten tijde van Nero?), pr(aefectus) [a]lae [.....]
 - (adlectus in ordinem senatorium) ... [praetor in]ter c[iv]is et [civis et peregr]inos et in[ter]per[egr]inos, le[g(atus) pro] pr(aetore) provinc(iae) proco(n)s(ul) Achaiae (inter a. 98-102).
3. C. Fulvius C. fil. Vol[t(inia)] Lupus Servilianus
- CIL XII 3166; *PIR* III², p. 216, nr. 548; W. Eck, *Senat. Vesp. bis Hadr.*, p. 104.
 - praefectus vigi[lum], pontifex, IIII vir ad aerarium; praefectus alae Longinian[ae] (deze eenheid rukte in het jaar 69 vanuit Germania Inferior samen met Vitellius naar Italia op; Lupus liep over naar Vespasianus en werd door hem in de senaat opgenomen; de ala werd in het jaar 70 ontbonden).
 - adlectus inter praetorios ab Imp. Caesare Aug. Vespas[iano].
4. C. Iulius C. f. Pal(atina) Iulianus
- CIL XI 3337; *PIR* IV², p. 224, nr. 366; *PIR* II, p. 197, nr. 244; P. Lambrechts, *La composition du sénat romain*, I, p. 54, nr. 162; G. Alföldy, *Fasti Hispanienses*, p. 187.
 - IIII vir quinquennalis iur(e) dic(undo) [m]unicipii (sc. Blerae? Italia, Regio VII); praef. coh., trib. mil., praef. eq(uitum).
 - adlectus a divo Hadriano inter aedilicios, quaest(or) provinc(iae) Baetici (sic), praetor (ordo tituli).
5. P. Numisius Pica Caesianus
- CIL VI 3835; *PIR* II, p. 419, nr. 165.
 - praefectus equitum (ten tijde van Augustus; was Caesianus als pr. eq., laticlavus?)
 - sevir (equitum Romanorum), quaestor pro praetore provinciae Asiae, tribunus plebis.
6. T. Rutilius Varus
- CIL X 1258; *PIR* III, p. 150, nr. 181; B. Stech, *Senatores*, p. 23, nr. 147.
 - trib. mil. leg. V Macedonic(ae) (Iudaea? ten tijde van Vespasianus), praefectus alae Bos(poranorum) (Syria?)
 - q(uaestor) divi Vespasiani, aed(ilis) cur(ulis), com(es) Imperato(ris), patronus.

7. C. Sagurius C. f. Clu(stumina) Priscus
 – CIL XI 5959 ; *PIR* III, p. 157, nr. 47.
 – IIII vir quinq(uennalis), pontifex, patron(us) municipi, praef(ectus) fabr(um);
 praef. coh. III Lingon(um) equitatae (Britannia), trib. legionis XXX Ulpiae Victricis (Castra Vetera, Germania Inferior), praef. equit(um) alae prim(ae) Flaviae civium R(omanorum) (Raetia).
 – quaestor urban(us) (ten tijde van Marcus Aurelius), trib(unus) pl(e)b(is), pr(aetor) design(atcs).
8. M. Sentius Sex. f. Fab(ia) Proculus
 – R. Cagnat, *Syria*, VII (1926), p. 67-68 = AE 1926, 150 ; R. Sauer, *Epigraphische Studien*, 1 (1967), p. 60, nr. 117.
 – dec(urio), II vir col(oniae);
 praef. coh. I Thrac(um) Syr(iacae) eq(uitatae), et vexillat(ionis) coh. I Cilic(um) et coh. VII Breucor(um) (Moesia Superior), trib. mil. leg. XVI F(laviae) F(irmae) (Syria), praef. alae Gem(inae) col(onorum) (Cappadocia) (ten tijde van Vespasianus?)
 – quaest(or) provinc(iae) Asiae, trib(unus) pl(e)bis, praet(or) pereg(rinus), leg(atus) pro pr(aetore) provinciae Africae, patronus coloniae.
9. Tineius Longus
 – RIB 1329 = CIL VII 504 = EE VII 1008 = ILS 4715 ; *PIR* III, p. 321, nr. 166.
 – praefectus equitum (sc. ala I Asturum ; ca. a. 180 ; Britannia ; cfr. RIB 1337 = CIL VII 510 = ILS 4828).
 – in pr[ae]fectura equitu[m] latoclavo exorn[a]tus et q(uaestor) d(esignatus) (cum consularis Britanniae esset Ulpius Marcellus, *PIR* III, p. 461, nr. 557).
10. C. Velleius Paterculus
 – *Vell. Pater.* 1, 7 ; 1, 13 ; 2, 3 ; 2, 101 ; 2, 104 ; 2, 111 ; 2, 115 ; *PIR* III, p. 394, nr. 237 ; S. J. De Laet, *De samenstelling van de Romeinse senaat*, nr. 404 ; Bengt E. Thomasson, *Die Statthalter Nordafrikas*, II, p. 147.
 – tribunus militum, primo in Thracia Macedoniaeque sub legatis M. Vinicio et P. Silio, mox Achaia Asiaeque (a. 1 na C. ; cfr. *PIR* III, p. 244, nr. 506, p. 435, nr. 444) ; et omnibus ad Orientem visis provinciis et ore atque utroque maris Pontici latere, adfuit, cum C. Caesar cum rege Parthorum in insula amnis Euphratis congrederetur ; praefectus equitum in Germania (a. 3 na C.) sub Tiberio, successor officii patris sui.
 – latoclavo donatus ; quaestor designatus (a. 5 na C.), quaestor (a. 6 na C.), legatus Augusti Germaniae et Pannoniae sub Tiberio, praetor designatus, candidatus Tiberii (a. 24).
11. M ! Vibius M ! f. Vel(ina) Balbinus
 – CIL IX 5645 = ILS 937 ; *PIR* III, p. 420, nr. 377 ; S. J. De Laet, *De samenstelling van de Romeinse senaat*, p. 92, nr. 408.

- tr(ibunus) mil(itum), pr(aefectus) fabr(um), pr(aefectus) eq(uitum) (Augustus).
- q(uaestor), (adlectus in amplissimum ordinem ab Augusto), aed(ilis) pl(ebis), praet(or) aerari, leg(atus) divi Aug(usti) et Ti. Caesaris Aug(usti), proco(n)s(ul) provinc(iae) Narbonensis.

12. [.....]

- CIL XII 2535.
- [praef. coh. ...], tribun[us leg. ? ...], [praef. eq(uitum) al]ae Thrac[um ...] (deze herstelling is van E. Birley, mondelinge mededeling; cfr. W. Hüttel, *Antoninus Pius*, I, p. 252 not. 97: trib. coh. milliariae I Thracum in Arabia?; ten tijde van Nero?)
- [adlect(us)] inter p[r]aet(orios) [.....]

* * *

*Samenvatting van de documentatie**A. Praefecti cohortis :*

<i>nr. militiae</i>	<i>adlectio</i>	<i>senator</i>
1. municipale functies, pr. c.	Traianus tussen 102/114	quaestor, aedilis
2. praef. coh.	ca. a. 130/135	(sevir); quaestor, aedilis, praetor - etc.
3. praef. orae maritimae	Galba	(praetorius), leg. leg. etc.
4. praef. coh.	Caracalla	(praef. urbi fer., IV vir v.c.) quaestor, aed., praetor, etc.
5. praef. coh.	Vespasian. ?	(praetorius), proconsul.
6. praef. coh.	Vespasian. ?	quaestor, aedilis, praetor.

B. Tribuni militum :

<i>nr. militiae</i>	<i>adlectio</i>	<i>senator</i>
1. municipale funct., tr. leg. (3x)	Hadrianus	(sevir, curio), quaestor, tribunus, praetor.
2. pr. coh., trib. milit.	Vespasianus	quaestor, aedilis, praetor, leg. pr. pr.
3. trib. leg.	2de eeuw ?	quaestor (?).
4. trib. leg.	Heliogabal.	quaestorius, praetor, leg. ... etc.
5. trib. leg.	Traianus	quaestor, VII vir epul., aedilis, praetor, leg. pr. pr., ... etc.
6. trib. leg.	Vespasianus	aedilicius, praetor, ... etc.
7. trib. leg.	Nero	(Xvir stlit. iud.), quaestor.
8. trib. mil. praef. fabr. ?	Claudius	(sevir), trib. pleb. adlectus, leg. leg., praetor.
9. trib. leg. praef. coh.	Vespasianus	praetorius, leg. pr. pr.
10. trib. mil.	Vespasianus	quaestor, tribunus, praetor.
11. praef. coh. trib. leg.	Vespasianus	quaestor.
12. praef. coh. trib. leg.	Antoninus Pius	quaestor, tribunus, praetor, leg. prov., - etc.

C. *Praefecti alae* :

<i>nr.</i>	<i>militiae</i>	<i>adlectio</i>	<i>senator</i>
1.	trib. mil., praef. eq. alae	Nero	inter tribunicios, promotus inter praetorios, leg. pr. pr., leg. leg., - etc.
2.	trib. leg., praef. alae	Nero ?	[...] praetor, leg. pr. pr., procos. Achaiae.
3.	municipale functies ; praef. alae	Vespasianus	inter praetorios.
4.	municipale functies ; praef. coh., trib. mil., pr. eq.	Hadrianus	inter aedilicios, quaestor prov., praetor.
5.	praef. eq. (?)	Augustus	(sevir), quaestor pro pr. prov., trib. plebis.
6.	trib. leg., praef. alae	Vespasianus	quaestor divi Vespasiani, aedilis cur., comes Imp., patronus.
7.	municipale functies ; praef. coh., trib. leg., praef. eq. alae.	Marcus Aurelius	quaestor, tribunus, praetor.
8.	municipale functies ; praef. coh., et vexillat., tr. leg., praef. alae	Vespasianus ?	quaestor prov., tribunus, praetor, leg. pro pr. prov.
9.	praef. eq.	ca. a. 180	quaestor designatus.
10.	trib. mil., praef. eq.	Augustus	quaestor designatus, quaestor, legatus Aug., praetor design., candidatus Tiberii.
11.	tr. mil., pr. fabr. praef. eq.	Augustus	quaestor, aedilis, praetor aerari, leg. Aug., procos.
12.	[praef. coh.] trib. [leg.?] [praef. eq. al]ae	eerste eeuw ?	[adlect.] inter [p]raet(orios) [...]

De adlectio in de senaat werd uitsluitend bepaald door de keizerlijke gunst. De keizer had hierbij de vrije hand en was niet gebonden door vigerende reglementen ter zake. Deze visie van A. Stein³⁹ wordt bijgetreden door H.-G. Pflaum⁴⁰. Nochtans meent de auteur van de *Procurateurs équestres* dat de praktijk van de adlectio evenmin werd beheerst door willekeur, maar dat bijvoorbeeld de leeftijd van de kandidaat-lacticlavius bepalend was voor de graad die de *homo novus* toegewezen kreeg in de senatoriale *cursus* :

„... ; nous estimons pourtant que ces mesures (*adlectio*) éclairent grandement notre problème (*l'âge des procurateurs*). Nous insisterons donc aussi bien sur les officiers supérieurs équestres, agrégés au sénat, puis élus à la questure, que sur les titulaires des deux dernières milices, tribuns militaires ou préfets d'aile, qui ont été d'emblée assimilés aux anciens édiles, tribuns plébéiens ou même préteurs. Cette gamme d'anoblissements démontre parfaitement bien que l'âge des intéressés oscillait entre certaines limites. Les plus jeunes officiers atteignaient justement les 25 ans du questeur et les plus âgés avaient depuis longtemps dépassé les 30 ans du préteur.”

39. A. Stein, *Römische Ritterstand*, p. 270 not. 1.

40. H.-G. Pflaum, *Les procurateurs équestres ...*, p. 211-212.

Deze visie van H.-G. Pflaum kunnen wij niet geheel onderschrijven. Wij menen dat de leeftijd niet alleen bepalend was voor de graad die men bekwam bij de *adlectio*. Zeker zal de kandidaat de minimumleeftijd moeten hebben gehad om *quaestor*, *praetor* te worden.

Wellicht waren de *quaestorii* veel ouder dan H.-G. Pflaum suggereert. Verklaren wij nader :

1. Opvallend is dat de overgrote meerderheid van ex-officieren, zelfs na twee en drie *militiae*, als *quaestor* zijn intrede doet in de *curia*⁴¹. Uit onze vorige bedenkingen nu bleek dat de officieren die in dienst overleden, vaak omstreeks de 40 jaar, en meestal zeker de 30 voorbij waren. Ook het onderzoek van de andere bronnen wees in die richting. Slechts een uitermate beperkte groep, vaak herkomstig uit de families van de *primipilares*, was jonger. Waren het deze jonge officieren dan die alleen voor een *adlectio* in aanmerking kwamen ? Ten eerste kunnen wij hieromtrent niets afleiden uit de bronnen zelf en ten tweede lijkt het onwaarschijnlijk dat deze families in minder dan twee generaties opklommen van de derde stand naar de *ordo senatorius* ! Tenslotte viseerden de *primipilares* niet zozeer een senaatszetel, aangezien de carrière die hun was gereserveerd, de *praefectura praetorio* als eindpunt had.

De verklaring van de leeftijd der *quaestorii* ligt elders naar wij menen. Wellicht was de keizer eerder voorzichtig bij de *adlectio* en wilde hij de senatoriale families niet al te zeer discrimineren door *homines novi* onmiddellijk te promoveren tot de hoogste functies. Anderzijds kon de keizer dit probleem ook ondervangen door aan de oudere „nieuwkomers”, eenmaal *quaestor*, een vlotte promotie te bezorgen. Bovendien zou de houding van iedere keizer ter zake moeten worden onderzocht, wat onmogelijk is, gezien het kleine aantal bronnen waarover wij slechts beschikken.

2. De gevallen die een hogere graad bereikten, moeten nader bekeken worden.

Hierdoor zullen de voorgaande bedenkingen wellicht meer reliëf krijgen.

– *aedilicius* :

B.6 : trib. leg. a. 69 ; adlectus inter aedilicios a divo Vespasiano, vóór het jaar 74 ; geboren ca. a. 45 ; de oorlogsomstandigheden van het jaar 69 en de troebelen nadien verklaren wellicht de adlectio van deze twintiger.

C.4 : IIII vir quinquennalis iure dicundo municipii ; praef. coh., trib. mil., praef. eq. ; adlectus a divo Hadriano inter aedilicios, quaestor pro-

41. Zie Tabellen – Samenvatting van de documentatie.

vinciae Baetici (sic), praetor; deze persoon was zeker de 30 voorbij (municipale functies en tres militiae!); zijn adlectio en carrière nadien lijken geenszins sensationeel.

– *tribunicius* :

B.8 : trib. mil. ; (III vir viar. curand. -of- praef. fabr.); sevir ; adlectus [aed. -of- trib. ? p]lebis a divo Claudio, legatus divi Claudi leg., praetor, etc.

C.1 : trib. mil., praef. eq. (Nero); adlectus in senatu inter tribunicios, promotus inter praetorios, leg. pro pr. – etc. – ; C. Caristianus Fronto behoorde tot de familie van de Caristanii uit Antiochia, Pisidia, die de gunst genoot van de keizers der eerste eeuw ; niet minder dan 5 leden dienden in de militiae equestres, van wie 2 werden opgenomen in de senaat.

– *praetorius* :

A.3 : praef. orae maritimae Hispaniae Citerioris et Galliae Narbonensis bello quod Imp. Galba gessit ; (adlectus inter praetorios) leg. leg. V (Macedonicae), – etc. – ; de verdiensten van Q. Pomponius Rufus als praef. orae verklaren vermoedelijk zijn sociale promotie.

A.5 : praef. coh. ; de graad van zijn adlectio is niet nauwkeurig bekend, volgens G. Alföldy, *Fasti Hispanienses*, p. 159 not. 55 : a. 73/74 inter praetorios ? ; procos. Baeticae, a. 78/79 ; ook is het mogelijk dat hij meer dan één militia bekleedde ?

B.9 : trib. mil. leg. beneficio divi Claudi, praef. coh. (Nero); adlectus inter praetorios ab Imp. Vespasiano Aug. (ob merita eius erga partes Vespasiani), leg. pro praet. prov. Asiae (verisimile sub Vespasiano); deze adlectus, reeds tribunus onder Claudius, zal wel niet meer zo jong geweest zijn ; een marge van minimum 15 jaar ligt tussen zijn tribunaat en zijn adlectio.

C.2 : trib. mil., praef. alae ; adlectus als praetorius ? ; de inscriptie is fragmentarisch ; C. Caristianus Iulianus behoorde tot de familie der Caristanii, zie supra C.1, tribunicius.

C.3 : praef. vigilum, pontifex, III vir ad aerarium ; praefectus alae aan de zijde van Vitellius, a. 69, liep over naar Vespasianus, de beloning was de adlectio inter praetorios door Vespasianus.

Opvallend is dat deze *praetorii* en ook één *aedilicius* allen te situeren zijn omstreeks de periode dat de Iulisch-Claudische dynastie werd afgelost door de Flavii. De twee *tribunicii* behoorden tot de Iulisch-Claudische dynastie. Meestal lag de verklaring voor de *adlectio* in de loyale houding van de officier tijdens de troebelen of in het feit dat hij, eventueel samen met zijn eenheid, een „pronunciamento” deed voor de leider die het haalde bij de strijd om de macht (a. 69).

Wij hebben de indruk dat na deze periode waarbij het Principaat voor de eerste maal ernstig wankelde, de *adlectio*, ongeacht

het aantal *militiae* dat de officier had bekleed of ongeacht zijn leeftijd, steeds de *quaestura* tot gevolg had.

BESLUIT

Na deze, misschien al te uitvoerige en sterk prosopografische georiënteerde, uiteenzetting lijkt het ons wenselijk de grote lijnen samen te vatten. Tot slot kan het interessant zijn in een schema de leeftijdsopbouw bij de officiersfuncties, behorend tot de onderscheiden sociale groepen, samen te vatten.

De vroeger algemeen verbreide opvatting dat de ridderofficieren jongelui waren, lijkt ongegrond.

Drie leeftijdsgroepen tekenen zich duidelijk af bij de ridderofficieren :

1. *De twintigers of soms jonger* lijken in de *militiae* een uitermate beperkte groep te zijn geweest⁴². In enkele gevallen weet men met zekerheid dat het zonen waren van *primipilares* of *centuriones*. Zij waren wellicht geboren in de een of andere garnizoensplaats van hun vader en hadden de zin in het wapenbedrijf als het ware met de moedermelk ingezogen. Voor anderen mag men wellicht invloedrijke vrienden veronderstellen. Hun aanwezigheid in de metropolis, Roma, gaf hun zeker de mogelijkheid dergelijke mensen te ontmoeten.

2. De tweede groep, *tussen 35 en 45 jaar*, lijkt de belangrijkste in aantal te zijn geweest in de *militiae*. De municipale elite, de *iudices selecti*, de *scribae quaestorii*, *aedilicii*, *tribunicii*, zagen vaak in de *militiae* de bekroning van hun administratieve carrière. Ongeveer de helft van de tribuni in het legioen kwam rechtstreeks uit het burgerleven en was tevreden met deze enige *militia*, 25 % vervulde de *militia prima* én *secunda*; 20 % doorliep de *tres militiae*; 2 % bereikte de *militia quarta*⁴³.

3. Tenslotte was er een *derde groep die boven de 45 jaar was*. Evenals groep één behoren deze officieren eerder tot de uitzonderingen. Soms waren zij *veterani* die een *militia* bereikten. In de derde eeuw na Chr. werden aldus *veterani* van de *cohortes praetoriae* toegelaten tot de *militiae* (*militiae petitores*).

E. Birley⁴⁴ berekende de gemiddelde leeftijd van de officieren in de verschillende graden van de *militiae*. Deze cijfers mag men natuurlijk niet veralgemenen daar zij steunen op een al te beperkt aantal bronnen :

42. E. Birley, *Roman Britain* ..., p. 136: men in their their late teens or early twenties.

43. H. Devijver, *Het militaire tribunaat* ..., I, p. 48-50.

44. E. Birley, *Roman Britain* ..., p. 135-136.

1. *militia prima* : 38 jaar (steunend op 9 gevallen).
2. *militia secunda* : 42 jaar (steunend op 13 gevallen).
3. *militia tertia* : 57 jaar (steunend op slechts 3 gevallen).

De bekomen resultaten kunnen geïntegreerd worden met de reeds bekende leeftijden van de officieren uit andere sociale groepen, in een schema dat de leeftijdsopbouw weergeeft van de verschillende officieren over het legioen en de *auxilia*.

45. J. Fitz, *Auszeichnungen der Praefekten der Alae Milliariae*, *Klio*, 52 (1970), p. 99-106.

A. von Domaszewski, *Die Rangordnung ...*, s.v. *dona militaria*.
Römer in Rumänien. Ausstellung des Römisch-Germanischen Museums Köln und des Historischen Museums Cluj, Kunsthalle Köln (12. Februar bis 18. Mai 1969), Katalog, p. 300, Abb. 17 Kat. 16.

SOCIALE STAND :		LEEFTIJD :	HIËRARCHIE :	SOLDIJ - jaarlijks bedrag in sestertiën :	DECORATIES : (aantal): ⁴⁵		
					corona (krans)	hasta pura (lans uit edelmetaal)	vexillum (vlaggetje)
A. LEGIO - OFFICIEREN.							
I. SENATOR							
	41 jaar minimum	1. <i>De bevelhebber :</i> ■ <i>legatus Augusti pro praetore :</i> ex-consul, gouverneur in een provincie met meer dan 1 legioen ; onder zijn bevel de <i>auxilia, legati legionis.</i>	500.000 -	4	4	4	
	30 jaar minimum	■ <i>legatus Augusti pro praetore :</i> ex-praetor, gouverneur in een provincie met 1 legioen, tevens bevelhebber van het legioen.	300.000 -	3	3	3	
	ca. 30 jaar	■ <i>legatus legionis :</i> meestal praetorius, voerde het legioen aan in een provincie met meer dan 1 legioen, onder de supervisie van de leg. Aug. pr. pr., consularis.	200.000 -	3 of - niet 3	3 praetorius : 2-3	3 2	
KANDIDAAT-SENATOR							
	tussen 16-24 jaar	2. <i>tribunus laticlavus :</i> stafofficier bij de <i>legatus</i> , soms commandant ad interim.	80.000 -	2	2	2-1	
II. EQUITES (zie B. 2)							
	meestal tussen 35-45 jaar	3. <i>tribuni angusticlavii :</i> 5 in aantal ; stafofficieren met eerder administratieve opdrachten.	50.000 -	of 1 2	1 1	1 1	
III. BEROEPSOFFICIEREN : herkomstig uit de HUMILES - bij het bereiken van het primipilaat (nr. 6) kregen zij de ORDO EQUESTER.							
	55 jaar minimum	4. <i>primus pilus ierum :</i> technisch bevelhebber van het legioen.	120.000 -	1-2	1-2	1-2	
	51 jaar minimum	5. <i>praefectus castrorum :</i> kampcommandant van het legioen, belast met de organisatie van het kampleven.	80.000 -	1-2	1-2	1-2	
	50 jaar minimum	6. <i>primus pilus :</i> bevelhebber van de eerste cohorte ; hoogste in rang van de onderofficieren, 59 in aantal : <i>centuriones.</i> - <i>centuriones :</i> onderofficieren : 1 legioen = 10 cohortes ; 1 cohors = 3 manipuli ; 1 manipulus = 2 centuriae ; 1 legioen = 60 centuriae ; 1 manipulus van 2 centuriae „Hastati” ; 1 manipulus van 2 centuriae „Principes” ; 1 manipulus van 2 centuriae „Triarii”.	60.000 - 50.000 - 40.000 - 30.000 -	- 1	1 (1)	(1)	
B. AUXILIA - HULPTROEPEN - OFFICIEREN. (cohors : infanterie ; ala : cavalerie).							
				H. (hogere graad) L. (lagere graad)			
EQUITES (zie A. II.)							
	35-45 jaar of ouder - (uitzonderlijk jonger).	1. <i>Militia prima :</i> praefectus cohortis quingenariae of tribunus cohortis voluntariorum :	40.000 -	L. 1 H. 1	1 1	- 1	
		2. <i>Militia secunda :</i> tribunus cohortis milliariae of tribunus angusticlavius legionis (zie boven nr. 3):	50.000 -	L. 1 H. 2	1 1	1 1	
		3. <i>Militia tertia :</i> praefectus alae quingenariae :	60.000 -	L. 2 H. 2	1 2	1 1	
		4. <i>Militia quarta :</i> praefectus alae milliariae :	80.000 -	L. 2 H. 2	2 2	1 2	

APPENDIX

Sedert de datum van onze lezing op 15.X.72 verschenen heel wat publicaties die verdere toelichting geven bij sommige van de hier besproken bronnen. Andere recente studies zijn gewijd aan bepaalde sociale geledingen van het officierenkader of behandelen de problemen van levensduur en biometrische opzoekingen i.v.m. de Romeinse Oudheid.

Het was ons onmogelijk deze recente gegevens in de drukproeven van ons uitgebreid artikel te verwerken. Het moge volstaan de geïnteresseerde lezer te verwijzen naar een *selectieve* lijst van de meest recente literatuur.

- R. Cavenaile, *Prosopographie de l'armée romaine d'Égypte d'Auguste à Dioclétien, Aegyptus*, 50 (1970) [1972], p. 213-319.
 – *Aanvullingen op R. Cavenaile* :
 N. Criniti, *Supplemento alla prosopografia dell'esercito romano d'Egitto da Augusto a Diocleziano, Aegyptus*, 53 (1973) [1974], p. 93-158.
 – *Aanvullingen op R. Cavenaile en N. Criniti* :
 H. Devijver, *Egypt and the Roman Army. A Prosopography of the Equestrian Officers in and from Egypt (Augustus-Gallienus)*, *Studia Hellenistica* (verschijnt in 1975).
- M. Clauss, *Probleme der Lebensalterstatistiken aufgrund römischer Grabinschriften, Chiron*, 3 (1973), p. 395-417.
- M. Clauss, *Ausgewählte Bibliographie zur lateinischen Epigraphik der römischen Kaiserzeit (1.-3. Jh.)*, in : *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, II, *Principat*, 1, Berlijn-New York, 1974, p. 796-855, p. 814 : b. *Lebensalterstatistik*.
- A. Deman, *Glanes à propos de dix années de prosopographie impériale de l'ordre équestre, Latomus*, 32 (1973), p. 135-151.
- H. Devijver, *Some Observations on Greek Terminology for the 'Militiae Equestres' in the Literary, Epigraphical and Papyrological Sources, Zetesis, Album amicorum E. de Strijcker*, Antwerpen-Utrecht, 1973, p. 549-565.
- H. Devijver, *The Roman Army in Egypt (with Special Reference to the 'Militiae Equestres')*, in : *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, II, *Principat*, 1, Berlijn-New York, 1974, p. 452-492.
- B. Dobson, *The Significance of the Centurion and 'Primipilaris' in the Roman Army and Administration*, in : *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, II, *Principat*, 1, Berlijn-New York, 1974, p. 392-434.
- W. Eck, *Beförderungskriterien innerhalb der senatorischen Laufbahn, dargestellt in der Zeit von 69 bis 138 n.Chr.*, in : *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, II, *Principat*, 1, Berlijn-New York, 1974, p. 158-228.
- M. G. Jarrett, *An Album of the Equestrians from North Africa in the Emperor's Service, Epigraphische Studien*, 9 (1972), p. 146-232.